

GRÓF VAY SÁNDOR

ERZSÉBET KIRÁLYNÉRŐL

ÉS MÁS KRÓNIKÁS FÖLJEGYZÉSEK

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRÁFIA TÁRSASÁG

V., Arany János-utca 1

a Magyar Tudományos Akadémia épületében

LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Erzsébet királynéről	7
Császár-adomák	28
A Koburgok	39
Mária Lujza ezüstje	53
A csonka lton véd aranylakodalma	63
Kármán és Markovitsné	73
Azok a régi jó táblabírák	87
Kis okok, nagy következmények	99
A régi vármegyéről	112
Régi asztaltársaságok	123
Hazatérő hamvak	136
Kurucok asszonyai	144
A józan okosság	154
Egy cserép muskátli	164
Nevezetes kigolyózások	177
A kerek tanya gazdáiról	187

ERZSÉBET KIRÁLYNÉRŐL.

Ferenczy Ida csillagkeresztes- és palotahölgy, dicsőült királynénk hű Idája, most is ott lakik a bécsi Reisnerstrasse 30-ik számú házában. Nem tud onnan elszakadni, ahol a bajor Erzsébet drága hamvait takarja a császári sírbolt komor éjszakája.

A mi nagyasszonyunk hamvait, akinek egy tekintetére, egy szavára élet, világosság támadt az akkor fagygal és sötétséggel elborított magyar hazában.

És hogy feltámadt ez a vérbe, gyászba fojtott ország, abban nagy része van Ferenczy Idának. Vérérből való vér ő, aki nemcsak megszerettette, de meg is értette a magyart ott a trón ragyogó magasságában. A história a kiegyezés nagy alakjai — Andrássy Gyula, Deák Ferenc — mellé oda fogja jegyezni a kecskeméti magyar lány nevét is.

Jeges szél vágott arcomba, mikor a kocsiból kiszálltam és könnyű pelyhekben hulló lágy, puha hópihék szálldostak a ködös, szürke levegőben.

Csöndes utcája Bécsnek a Reisnerstrasse nagyon. Igazi úri utca. Akár csak a Faubourg St-Germainből szakadt volna oda. Még csöndesebb a ház, amelynek első emeletén Ferenczy Ida lakik.

Fölhaladva a lépcsőn, megnéztem órátam.

Néhány perc hiányzott még a tizenegyedtől. Erre az időpontra jelölte ki fogadtatásomat néhai Erzsébet királyné palotahölgye.

A neszfogó szőnyeggel borított előszobában fekete ruhás, fehér főkötős női szolgaszemélyzet jött eléim. Magyar névjegyem láttára az egyik tiszta, szép magyarsággal mondta:

— Erre méltóztassék . . .

Az ajtó megnyílt, majd ismét bezárult mögöttem, s én bent voltam Ferenczy Ida lakásában, ebben a valósággal nagyasszonyunk emlékezetének szentelt templomban.

Minden tárgy, minden kép, még a levegő is, amely itt a szobákat telíti, mintha a dicsőült mátyrkirálynéről mondana regét. És míg átröppent tekintetem a képek sorozatán, mintha megelevenedett volna előttem az a csodálatosan szép, királyi asszony. Mintha újra láttam volna káprázatos díszmagyarba öltözve, mikor szegény édes apám ölébe emelt, hogy jól meg-

nézzem és örökre szívembe véssem ezt a jelenetet, meg később, sétálgatva zörgő avar, hulló levelek közt, hervadásos őszi tájék méla bánatával meg-egyezőleg. Akkor, mikor a felséges asszony már csak az erdők magányát kereste, beszélgetve nem földi nyelven a haldokló nagy természettel. Azt suttogva, amit Pál apostol mondott: „Kívánkozom elköl-tözni, és az Unal lenni, ami mindennél jobb . . .

És látom Erzsébet királyné utolsó útját, hallom kongani Bécs ódon székesegyházainak harangjait, hallom a lefátyolozott dobok pergését . . .

Gondolataimból könnyű lépések riasztottak föl. A ház úrnője lépett be.

Szemtől-szembe álltam Ferenczy Idával, dicsőült királyasszonyunk élő emlékével.

Fénytelen fekete ruha fődte elegáns, sugár alakját, kezén is fekete selyemkeztyűt viselt. S míg felém nyújtott jobbát ajkamhoz emeltem, valami leír-hatatlan megindultság vett rajtam erőt. Úgy éreztem egy pillanatra, mintha Ferenczy Idában Erzsébet királynét is látnám, mintha az ő lelkének, angyali szívének egy tündöklő darabja letéteményképen itt maradt volna a magyar nemes hölgy egész valójában.

Úgynevezett kis szalon-jában, kedvenc helyén,

ültetett le Ferenczy Ida, egy halványzöld, magas hátú fauteuilben velem szemközt foglalva helyet.

A szobának erkélyszerű, széles ablaka parkra néz, ahol most a lomb javesztett fákon nagy párnátokban függött alá a hó, míg lomha, sötétszámú varjak — a gyász madarai — röppentek fel olykor-olykor bús károgással.

Az ablak mellett a király szobra áll s a falak borítva vannak a dicsőült királyasszony képeivel. Az egyik falat teljesen elfoglalja a Benczúr által festett remek kép. A királyné halála után négy ilyen képet festetett a király a felséges asszonyról, még pedig egyet Ferenczy Ida, egyet Festetich Mária, egyet Sztáray lima, egyet pedig Harrach grófné, a királyné volt főudvar mester nő je számára. Ferenczy Ida ekkor kérte a királyt, engedné meg, hogy ő magyar festőt választhasson, így festette meg Benczúr a hasonlíthatatlanul szép képet. Mint egy varázsos ígézet alatt tapad tekintetünk arra a képre, mely királynénk minden képei közül talán leginkább kifejezi azt a földöntúli báj, amely úgy jellemezte Bajor Erzsébet egész lényét, amely úgy visszaadja annak a lélekbelátó, szemnek feledhetlen, édes tekintetét.

— Igaza van, ez a legjobb szó a dicsőültre, földöntúli báj volt lényében . . . mondotta Ferenczy

Ida, mikor fenti megjegyzésemet hallotta. Aztán ő is sokáig, sokáig elmerült a kép nézésébe. — Higgye meg, — tette utána aztán — ha csönd és magány vesz körül, ahogyan elnézem ezt a képet, oly élénken képzelődöm, hogy szinte látom pilláinak rezzenését...

Aztán beszélt az ő imádott, örökké siratott asszonyáról.

Azokról az időkről, amikor még „mindnyájan boldogok voltunk“ — így mondotta.

Ezekből az időkből vannak a királyné vidám, ifjú képei. Egyiken remek, hullámos haj a egészen szette-rítve. Mint a legszebb, legelragadóbb királyi palást. Gizella főhercegnő, Valéria főhercegnő mindenkorból való arcképei, sok képe néhai Rudolf trónörökösnek is. Ezeken mindenütt ott van a kelet, s alul a trónörökös erős, határozott vonásaival az aláírás: Rudolf.

Rendkívül érdekes darab az ereklye-szekrény. Ez a nagyobbik szalonban van olyan üvegszekrény, mint aminőben régi, magyar nemes úriasszonyok féltve őrzött, nemzedékről-nemzetekre szálló kedvenc tárgyakat tartogatták.

Meghatva álltam meg ez előtt az ereklyetartó előtt, míg Ferenczy Ida bánatosan mutatott meg egyes tárgyakat. Többek közt a nagy, vaskos kötésű Ballagi szótárt, amelyből egykor magyarul tanult a királyné.

több kötet, a forгатástól megkopott Heine-t, és egy csomó magyar imakönyvet. Egyszerű, cifraságnélküli imádságos könyvek mind, de látszik, hogy gyakran forogtak kézben.

Ferenczy Ida ezekre a könyvekre mutatva, megjegyezte, hogy ő felsége tömérdek jegyzetet csinált az imádságok mellé. Természetesen a lélek legmélyéből fakadt fohászok, egy sokat szenvedett aszszonyszív megnyilatkozásai örök titkok maradnak.

Ebben az ereklyetartóban van az a zsebkendő is, amelylyel a dicsőült halántékaról a halálverítéket törölték és még néhány zsebkendő és keztyű. A zsebkendő mind egyformán fehér, szélein apró, fekete virágokkal. Az elegáns, puha svéd keztyűbe még szinte látjuk, hogy simul belé a keskeny, finom női kéz, Erzsébet királyné keze.

Érdekes egy egyszerű fehér gomb. Rajta a név: Ferenczy.

„Ez a gomb az, amelylyel nekem ezerszer meg ezerszer csöngetett ő felsége. . .“ Mondá Ferenczy Ida, bánatos melancholiával tekintve maga elé. Én is hallgatagon bámultam a kis gombra. Vezetékének sárga drótja el van vágva. Nem szólal meg az a hívó hang soha többé.

Mellette egy drágakövekkel kirakott arany szív

áll. Ezt a királyné gyermekei édesanyjuk halála után ajándékozták a hű Idá-nak. Kedves, ötletes ajándék. Szívet annak, aki egész szívével szolgálta a királynét.

Itt van még a lainzi magyar majorság kulcsa, amelyet annak idején Ferenczy Ida rendezett be a királynénak s ahol csak legeslegmeghittebb embereit fogadta.

Erre a kedves solitude-re egy ezüst tehénke is emlékezteti Ferenczy Idát. Utolsó ajándéka ez különben a királynénak, utolsó útjából küldte /dá-jának, azzal a megjegyzéssel, hogy emlékeztesse „kis magyar majorságukra . . .“

Említést érdemel még az István bácsi naptárának egy évfolyama.

— Mindig ezt használtuk ő felségével és minden évfolyamot hűségesen eltettünk. Mondotta a csillagkeresztes hölgy.

Az ereklye-szekrény legszomorúbb darabjához jutottunk. Üveglap alatt néhány hervadt virág Erzsébet királyné koporsójából. Alatta: 1898 szeptember 10.

Elfogódva állottam az ereklyetartó előtt s mintha fátyolon keresztül láttam volna már csupán a tárgyakat. Az ereklyéket Ferenczy Ida egykor majd a múzeumnak adja, „mert hiszen — úgymond — közelebb állok nemzetemhez, mint a családomhoz“.

Visszamentünk a kis szalon-ba s míg hosszan, hosszan beszélt nekem Ferenczy Ida az Ő lebilincselő, érdekes előadásával, úgy szerettem volna Stenografálni, hogy egyetlen egy szó se vesszen el a hallottakból.

Egyről-másról társalogva, szóba jött a Márk képe. Itt megjegyezte Ferenczy Ida, hogy több kedves nótája is volt a királynénak, aki különben: „minden szomorú magyar nótát szeretett. Legjobban mégis talán a füredi emlék-et, — mondá a csillagkeresztes hölgy, — azt, hogy:

„Képeddel alszom el . . .

— Sajátságos — szóltam én, elgondolkozva, — hogy ez egy másik koronás asszonynak, a belga királynénak, is kedves dala volt. Igen szépen játszotta ő maga is hárfán.

Azután áttért Ferenczy Ida pesti ösmerősökre, itteni barátnőkre.

Melegen érdeklődött nagy koszorúsunk, Jókai iránt. Említettem, hogy új regényt ír „Egetvívó asszonyszív“ címmel s hogy ebben megint benne vannak Jókai összes nagy kvalitásai. Az a Jókai épen, aminő több nincs. A nyelv gazdagsága, a fantázia csapongása s a lebilincselő varázsa frappáns jelenléteinek.*

* Szerző e cikkét 1901-ben írta.

Szívesen emlegette még Falk Miksát, majd áttért budapesti barátnőire, akik közül különösen szeretetteljesen kérdezősködött Rudnay Józsefne és Csíky Kálmánéról. Utóbbiról megjegyezte:

— Hallottam, ismét milyen remek beszédet mondott egy ünnepélyen.

— Igen, — viszonzám én — ő Pesten a mi női Apponyink.

Ezen az ötleten kissé mosolygott is Ferenczy Ida.

— Jó, nagyon jó . . . Rudnaynének meg mondja meg, jöjjön fel mielőbb ismét Bécsbe és látogasson meg.

Egy kicsit litteraturáról, lapokról is esett szó. Megjegyezte, hogy neki kedves, régi lapjai a Pesti Hírlap meg a Vasárnapi Újság.

— Ezeket járatom, meg Kecskemétről egyik újságot, hogy tudjam, mi történik otthon.

Otthon! Mintha egyszerre a Tisza—Duna közének rónasága terült volna élém. Megcsapott a bucca édes, akácillatos levegője s mintha falum egyszerű, fehérre meszelt templomának harangja csendült volna meg emlékezetemben.

Néhány kecskeméti ismerőssel is hozakodtam elő. így régi jó emberemmel, Kada Elek, ottani polgármesterrel.

— Kedves, okos ember, mondta Ferenczy Ida — a felesége meg rokonom is.

Egy óra felé járt az idő. Búcsúzkodni kezdtem. Ferenczy Ida az előszobáig kísért. Útközben lehúzta jobbjáról a keztyűt és magyaros szívességgel, anélkül nyújtotta felém. Áhítatos tisztelettel csókoltam meg. Még egy mély meghajlás és a kis komorna kinyitotta az ajtót:

— Isten áldja meg . . . mondta Ferenczy Ida, sans ceremonie. Mennyi minden volt ebben az egyszerű, keresetlen, három szóban kifejezve.

*

**

1857 tavaszán volt, mikor I. Ferenc József császár először hozta hozzánk ifjú feleségét.

Festő nem festhet szebbet, költő álma tündéribb nem lehet, mint a minő volt a fiatal uralkodóné ragyogó ifjúsága teljében.

Már április végén szokatlan mozgás, élénkség uralkodott a fővárosban. Ezer és ezer munkás foglalkozott a város díszítésével, az ablakok, a melyek alatt az ünnepi menettel kellett elvonulni, óriási áron keltek, Hirsch Lipótnak, a lánchíd mellett állított két óriási tribünjére pedig már április 25-én elkelt minden jegy. Treichlinger műkereskedése, ahol

a jegyeket árulták, valóságos ostromállapotnak volt kitéve, mert még a legbúsabb magyar is akarta látni a fiatal császárnét, akinek szépségéről, jóságáról legendák keringtek.

Május 4-én — hétfői nap volt — fölhúzták a lobogót a budai várak ormára és megdördültek a Gellért ágyúi. Ez ágyúszó jelentette, hogy a feleséges uralkodópár átlépte az ország határát.

Két gőzösön, a Ferenc József és Erzsébet nevűn, Pestmegye küldöttsége ment a császár és császárné elébe, melyet Péchy Ferenc adminisztrátor vezetett, tagjai pedig: báró Nyáry cs. kir. kamarás, gróf Ráday Gedeon, gróf Szápáry Ferenc és az összes szolgabírák és Patay, Szilassy, Blaskovics, Gaál, Földváry, Halász, Zlinszky, Friebeisz, ónody, Ottlyk, Hajós, Sántha és Irsay pestmegyei urak voltak.

A Ferenc József főárbócán óriási nemzetiszín zászló lengett: Pestmegye hódol! című felírral és a fedélzeten egyre szólt a zene, míg a küldöttek díszmagyarban sorakoztak.

Fél három órakor délután Visegrádnál bukkant elő a fejedelmi párt hozó Adler nevű császári yacht. Az ágyúk dörögtek, a parti falvakban sorban meghúzták a harangokat. A pestmegyei küldöttséget

vivő hajón levő zenekar rázendítette a néphimnuszot és mélyen meghajolt a lobogó.

Harsogó éljen zúgott föl, midőn az Adler fődélzetén, sűrke útiruhában, vállára vetett fekete mantillával megjelent a királyné — és mosolyogva, kendőlobogtatással köszönte meg a hódolatot. A pesti kikötőnél lévő kiszálló híd valóságos kertté volt átalakítva és rózsá, ibolya, szegfű oly szédületes illatot terjesztettek, hogy valóságos mámor szállt a közelben állókra.

A felséges párt a Pesten időző főhercegek, Albrecht akkori kormányzó, Ernő és Vilmos teljes díszben, Szczitovszky János, az ország herceg-prímása pedig bíboros omátusban fogadták.

A császáron tábornagyi egyenruha, a császárnén pedig, aki Vác és Budapest között a hajón öltözködött át, magyar nemzeti viselet volt, amelyben még százszorta jobban kitűnt fejedelmi alakja, nagy szépsége. Dús, selyem hajában ezer sziporkát szórt a gyémántos diadém, de fényesebb volt minden ragyogásnál az a két csillaglángú szem, mely ki-kivillanva dús pillái alól, egy szebb jövő ígését hirdette a magyarnak. Az Angol királynő szálló és a régi német színház épülete közt lépett először magyar földre Erzsébet, a hol óriási goth ornament-

bájú diadalkapú állt, fölötte A. E. X. O, U. (Austria erit in orbe ultima) fölírással.

Felséges látványt nyújtott a folyam tündéri pompában úszó bét partja. A rendkívüli számban felállított gőzösök alig látszottak a zászlóerdőből, a hídoszlop egész hosszában fel volt lobogózva és a hídoszlopok és az alagút remekül díszítve.

A díszbevonulás fényre és pompára ritkította párját. Régen nem parádézott már ekkor a magyar. Noha gyászolt a nemzet, nem tagadta meg egyik leg-szebb jellemvonását és a nőnek bemutatott hódolatában egész ősi, keleties fényében tündökölt.

A császárné üveges hintóját hat tollbokrotás, fehér spanyol ló vontta és a Fürdő-utcán azok a kézművesek álltak sorfalat, akik a város díszítésén dolgoztak.

A bevonulásnál feltűnt a primás hatos fogata, a pannonhalmi apát Rimély díszhintója, elől kengyelfutókkal és csatlósokkal. Kállay Péter cselédsége Mária Terézia-borabeli öltönyt viselt, báró Sina Simon pedig olyan fényt fejtett ki, hogy csupán a díszruhája 400.000 forintba került.

Esterházy és Batthyány hercegek, gróf Waldstein Keresztély, Szőgyény-Marich László, gróf Andrássy György, gróf Cziráky Antal vetekedtek fény és pompa dolgában.

A város ünnepi díszje ritka látványt nyújtott. Buda város pompás két obeliszket emelt a lánc-híd-téren, a vízivárosi kapú díszítése is meglepő szép volt, valamint az izraelita hitközség remek hódolati jelvénye a szén-, ma Deák-téren.

Nyilvánosan leelőször a Nemzeti színház előadásán, május 6-án mutatkozott be Erzsébet császárné, és akik akkor látták, soha sem fogják elfelejteni. A szépségnek, bájnak olyan teljes harmóniája, mint aminő az ifjú uralkodónó volt, századoknak ritka tüneménye.

Az ünnepi előadáson Erkel és Doppler alkalmi operája, Erzsébet került színre, melynek következő volt a szereposztása:

II. András,	magyarkirály.....	Kőszegi
Lajos,	Thuringia grófja	Jekelfalussy
Roderich,	akeresztshadak vezére .	Benza
Kuno,	keresztes vitéz	Füredi
Jámbor Mihály.....		Udvarhelyi Miklós
Sára,	neje	Hubenainé
Gunda,	unokájuk.....	Kaiser-Ernstné
Hírnök		Udvarhelyi Sándor
Násznagy.....		Róthy

Mint a birtokomban levő színlapról kitűnik, a legkisebb szerepet is elsőrendű tagok játszották, a nézőtér pedig a szó szoros értelmében szikrázott a sok gyémánttól és drágakőtől.

A páholyokban az akkori pesti társaság crém-je foglalt helyet és sorban ott ültek Festetich Györgyné, Nákóné, Bombellesné, Waldstein Jánosné és Batthyány Arthurnó grófnék. A legnagyobb feltűnést azonban az 1848—49-es eseményekből ismert ritka kitűnő honleány, Csekonics Jánosné-Lipthay Leona bárónő megjelenése keltette, aki kerek, zöld selyemruhában, hajában egyszerű gyémántabronccsal — az 1849-iki októberi napok óta először vetve le a gyászt — mutatkozott így.

Pont fél nyolc órakor jött az udvar. A császárné brüsszeli csipkével bevont rózsaszínű selyemruhát viselt, míg dús haját, mely általános csodálkozást keltett, csillagalakú gyémántok díszítették.

Hildegarde főhercegnőn kékszínű, blond csipkékkel ékesített ruha volt s általános feltűnést keltett fehér, piros, zöld tolldíszéből összeállított hajéke.

— „Nemzeti szín”, — súgták egymásnak fülébe az urak és a magyar, aki akkor minden külső jelhez oly örömet ragaszkodott, ebben is, noha talán egészen a véletlen játéka volt — valami örvendetes jelt látott.

A császár magyar tábornoki ruhát viselt és nagyon élénken társalgott a páholyban ülő Vilmos és Ernő főhercegekkel.

Emlékezetes ez a díszelőadás arról is, hogy 1848 óta ekkor történt az első lojális tüntetés.

Mély csönd volt a színházban, mikor egyszerre csak Udvarhelyi, szerepéhez híven, poharat emelvén, mondja: Éljen a király! Éljen a haza!

Erre a mondásra viharos — Éljen a király! zúdult föl s a közönség fölállva, odafordult az udvari páholy felé.

A daliás fiatal uralkodó mosolygó főhajtással köszönte meg a tüntetést, a császárné szemeiben pedig könyek csillogtak. Áldásthozó könyek, melynek nyomán Josephstadtban száz, Olmützben huszonegy, hazája után sóvárgó fogolynak hullott le a bilincse . . . drága könyek, melyek minden csöppje régi haragot, régi bánatot engesztelt ki, szentelt meg áldó malsztjával.

Fényes volt a budai régi országháza termében az az ünnepi bál is, amelyen a császárné először látott csárdást táncolni,

Sárközy húzta a talp alá valót, jó ropogós magyar nótát és míg Albrecht főherceg körülvezette a teremben a bájos fiatal uralltodónét, dehogy sejtette, hogy ennek a hetyke, cifrázó nótának hamis ám a szövege és hogy annakelőtte nyolc esztendővel

vidám honvédünk énekelték még a Sárközy hegedűje mellett, hogy:

Fenn a polczon ég a mécs, —
Megszökött a Windischgrätz ...

Nem bizony, és gyönyörködve nézték, hogy aprózzák elődeik daliás táncát, daliás magyar úrfiak: gróf Andrássy Manó, Széchenyi Kálmán, Pálffy Lipót, meg annyi más.

A fiatal császárné több közintézetet is meglátogatott. így elment Hildegarde főhercegasszonynyal a bölcsőház-egyesületbe, mely akkor a Beleznyakertben állott, s a hol báró Prónay, Ürményi József és dr. Bókay igazgató kalauzolták.

A termekben gróf Nádasdy Leopoldnó-Forray Júlia grófnő kalauzolta a császárnét, aki a nevét is fölírta egy tiszta lap papírra, amely alapja lett annak az albumnak, amelybe ma a crèche illusztris látogatói a neveiket írják. Rendkívül meghatotta az uralkodónét, mikor május 7-én az angol kisasszonyok zárdáját látogatva meg, egyszerre csak citera-hangok ütötték meg a füleit, majd ötszáz fiatal lányka a bajor néphimnuszot zendítette rá. A jelenet annyira hatott a bajor fiatal császárnéra, hogy leülve egy székre, fejét kezére hajtotta és hangosan sírt.

Pestről körútra indultak ő felségeik s itt is

mindenfelé lelkes ovációkban részesítette a nép a császárnét.

Szebbnél-szebb ajándékokat is kapott a felséges pár, így gyönyörű volt a szegediek bográcsa, melyet vert ezüsből, relief-díszítésekkel Vandrák üstös csinált.

De ennél is szebb volt az a két egymáshoz teljesen hasonló párta, a debreceni cívis leányok pártájának a formájára, tömör aranyabroncsból készítve. Magassága két hüvelyk volt, a karika közepén domborművű csillagok futottak körül, egy-egy nagy kiálló brillantal, melyet smaragd- és rubin-kövek vettek körül. A pártához következő fölrat volt mellékelve.: „Hódolat és emlék jeléül Ausztria cs kir. főhercegasszony Zsófiának és Gizellának“ — a párták pedig a császári pár két kis leánykájának voltak szánva.

És épen a debreceni ünnepek alatt vették a felséges szülők a táviratot az imminens veszélyről, mely a Budán vérhasban fekvő kis Zsófia főhercegnőt fenyegette.

Május 28-án, Debrecenből egyenesen Csegérement a császári pár, ahol a külön hajó már várakozott, mely Szolnokig vitte őket, onnan pedig vonattal Pestre. Rettenetes út volt ez. A császárné folyton

sírt, a császár halottsápadt volt, mire Budára értek. De bárhogy siettek, alig tölthettek néhány órát a kis haldoklónál, aki felséges atyja karjai közt hunyt el. A császárt ez a haláleset annyira megrendítette, hogy ájultan roskadt első hadsegéde, gróf Grünne karjai közé, a császárné pedig eszméletét veszítette.

A kis Zsófia főhercegnő tetemeit Szczitkovszky hercegprímás szentelte be, s a bécsi kapucinusok sírboltjában tették örök nyugalomra. Ez a picike koporsó volt az első abban a hosszú sorban, amely azóta ott egymásmellé került.

CSÁSZÁR-ADOMÁK.

Anno 1857-et írtak Krisztus után.

Körutat tett Magyarországon a fiatal, daliás császár, akinek fejét még akkor nem érintette a Szent István koronája.

Nem volt ez akkor valami kellemetes multság. Az ország tele bús magyarral. Historikum, hogy mikor ebből az alkalomból, egyik alföldi nagy városban, az ötöt vivő kocsis hajtását dicsérte, a mokra magyar félvállról felelt vissza:

— Hm, mondta ezt már nekem nagyobb úr is. Kossuth Lajos kormányzó úr, amikor ő kegyelmét vittem.

A császárt kísérő megyefőnök halálsápadt lett s majd lefordult az ülésről. A fiatal uralkodó azonban egy szót sem szólt, csak mosolygott az ő jóságos szelíd kék szemével.

Ezzel a mosolygással, ezzel a nagy szívjósággal

a legmakacsabb kurucot is lefegyverezte a fiatal császár, ha szemtől-szembe állt vele.

Néhol egészen simán ment a dolog. Borsodban gróf Sz. István maga vezette a bandériumot a császár elé.

Forró, késő-tavaszi nap volt. A gyors lovaglás, az izgalom is, hogy nem zavarja-e meg valami incidens az ünnepség összhangját, megártottak a grófnak, úgy, hogy mikor a négylovas fogaton érkező osászár elé vágatva, belekezdett volna a dikcióba, egyszerre elsáppadt és holtan fordult le a nyeregből.

Szívszélhűdés érte a grótot. A borsodi nép ebben istenítéletet látott, amiért átpártolt a némethez.

A fiatal uralkodót rendkívül meghatotta ez az eset. Rögtön elrendelte főudvarmesterének, hogy úgy, ahogy vannak, Sz. gróf díszhintóján menjenek a Miskolchoz közel fekvő Sz . . . Besenyőre, ő maga kívánta Sz.-nét előkészíteni arra a súlyos csapásra, ami érte.

Hajtott is a kocsis. Se ostor, se ló, de mire Sz. Besenyőre értek, sötét este lett már. A háziak, akik nem várták haza a gazdát, tudván, hogy azt a császár-fogadási ünnepségek foglalják el Miskolcon, mind lefeküdtek. A kocsizörgést hallva, csupán Sz. gróf nővére, Berzeviczyné, jött le.

A tisztelt hölgy közmondásosan förtelmes volt és egy csöppet sem szépítette óriási, szélmalom-vitorlákhoz hasonló szárnyas hálófejkötője, a hosszú éjjeli pongyola és egy nagy, virágos, divatját múlta sál, amelyet nyakába kerített. Kezében egy kis kézi-lámpa, úgynevezett Blend-latern volt és azt maga elé tartva, nyitotta ki a kastély főajtaját.

A fiatal császár, meglátva a Hogarth ecsetére méltó alakot, nem fojthatott el egy mosolyt s halkan súgta gróf Grünnek:

— Jessus-Marie, ist das die Szirmay?

A kocsis, katonaviselt ember, megértette a német szót, s hogy grófnéja külseje felől megnyugtassa az uralkodót, visszafordult az ülésből és halkan mondotta,

— Ne féljen semmit a kedves császár — úrfi ez csak a Berzeviczyné.

Ő felsége elmosolyodott. Aztán fölment a kastélyba s lehető gyöngéden készítette elő a grófnét férje halálára, sőt még a keresztapai tisztet is elvállalta a néhány napos ifjú grófnál, s azt személyesen tartotta a keresztvízre.

De aztán még sokáig, ha valaki valami groteszk alak láttára meghökkent Borsodban, utánamondották:

— Das ist nur die Berzeviczy . . .

A nép ugyan rendkívül haragudott a Bezirkerek-re, a német világra, maga a császár azonban, ahol csak megjelent, megnyerte a szíveket. Fogatát többnyire úrkocsisok hajtották. Pestvármegyében Blaskovics Ernő, a kitűnő úrkocsis, röpítette négy lován szélesebséggel.

A császár-látogatás után nemsokára, valami nagy paraszt lakodalom volt Tápió-Sz.-Mártonban. A Blaskovics-fiúk, heves táncosok, mindig elmentek az ilyen lakodalmakba, s a menyasszonytól kezdve végig megforgatták a lányseereget.

Most is így történt, de amikor a menyasszonyt már Blaskovics Miklós és Bertus is megforgatták és Ernesztre került a sor, a nyakas, kuruc hajlamú szép menyasszony kelletlenül fordult el a nyalka szőke legénytől:

— A Hernyeszt úrral nem táncolok többé, mert a németet vitte ...

Betegben Erdőbaktai Gottesmann Adolf fogata vitte a császárt. Régi kitűnő lovastiszt volt a gazda, ő maga hajtotta a négy tüzes sárkányt. Mikor megérkeztek egyik állomásra, a császár, az őt fogadó Lónyay János felé fordult:

— Most már értem, mért van olyan kevés vasút maguknál. Ha mindenki úgy hajt, mint

Gottesmann kapitány, konkurenciát csinálnak a Nordbahn-nak.

Beregben, mikor a rusznyákokat mutatta be Böösy Károly, egy igen tréfás kedvű szolgabíró, így szólt:

— Majestaet, der Übergang vom Affen zum Menschen.

A fiatal császár elnevette magát s vége volt minden ünnepi feszességnek.

*

* *

A gömöri urak, körútjában, megkínálták a kle-nóci sajtjal is ő felségét. Nézegette s nem tudta, hol kezdje a fölszelését.

— Sehr gut, Majestät, nur werfen Sie weg das grüne.

A veszedelmes szójátékot finom mosolylyal hall-gatta ugyan a császár, de megértette, mert tudta, mennyire antipatikus Magyarországon gróf Grünne főudvarmester.

* *

Mikor a Balaton mellékén járt, egyre azt a nótát játszották a cigányok;

Fent a polcon ég a mécs —
Megszökött a Windisehgrätz.

Nagyon megtetszett a dallam a fiatal császárnak, kérdezte a szöveget is. A meggyefőnök hirtelen nyelt egyet s ráfelelt:

A polc is, a mécs is ég —
Nincs tél még . . .

— Ist das aber dumm ... — mormogta ó fel-sége s megjegyezte, Nemeskéri Kiss Páltól, egykori, magyar tanárjától, sokkal szebb dalokat tanult, például azt, hogy:

Szülőföldem szép hatéra,
Meglátlak-e valahára . . .

S menten elfütyülte a régi nótát.

Akkor, amikor a király még csak császár volt, sok baja akadt a cenzúrával, policájjal, mi egyébbel a magyar írómesterembereknek. Tóth Kálmán, Jókai, mind sorra oda kerültek a Károly-kaszármájába, a profószt elébe. Igazi papiros-revolúciót folytattak a redaktorok. Ilyen forradalmi orgánumból volt a Bús vitéz (Matkovich Pál) „Fekete Ives“-e is. Ebbe írta Thaly Kálmán az akkor országos hírvérsét:

Tizenhárom tábornok
S Batthyánynak vére
Még melegen párolog
S fölkiált az égre ...

Ilyen s „hasznos lyókért“ Matkovichot azután meg is citáltatta Worafka s nemsokára a katonai Garnisons-Gefängnis-be került.

1865-ben már kezdett derülni. Mindenki Deák-párti volt már akkor. Ludassy lapja, a Magyar Világ is ez alatt a lobogó alatt indult. Kitűnő munkatársai voltak. Köztük Porzó — Ágai — a ma is örökifjú, genialis mester. Itt dolgozott Színi Károly, a szociálista-apostol.

Színi Károly kapta magát egyszer s írt egy Flugschriftet. így mondták akkor a konzervatív mágnások. Szép és okos volt ez a röpirat. Savoyai Eugén nyomán fejtegette, hogy a Habsburgoknak monarchiájuk súlypontját Budára kellene áthelyezniük. VI. Károly idejében sem hallgatták meg a lángeszű hadvezért, még kevésbé hallgatták meg anno 1865 Színit. De a röpiratot mégis átnyújtotta, még pedig személyesen Színi Károly s mint kartársai regélik, életében először és utoljára arra az audienciára nyíratva le vállát verő haját, torzonborz szakállát.

A király nyájasan fogadta Színi Károlyt:

— Nemde, ön a Magyar Világ munkatársa? — kérdezte azután szíves nyájasággal.

Színi Károly büszkén válaszolta:

— Igenis, felség, szolgálatára. És az én világom, a lelkem is egészen magyar.

— Schön, schön, — mondta újra Eerenc Jó-

zsef, — én is olvasom a lapot. — Jó lap nagyon ... Azután összecördítette a sarkantyúját, Ez már akkor is azt jelentette, hogy vége az audienciának.

De Ludassyék szíve megtelt dicsőséggel. A Magyar Világ valamennyi munkatársa csak azt beszélte: lapjukat megdicsérte a császár, sőt olvassa is mindennap.

Meglehetősen szabadon írt a Magyar Világ, — persze az akkori fogalmak szerint. A sajtó Königrätz után szabadult föl teljesen, S az első szabadabb hang könyvben a Rüstow-féle „Szabadságharc“ magyar fordításában nyilatkozott meg, amelyből Emich Gusztáv nem engedett törülni egy igen befolyásos és magyarellenes főhercegasszonyra vonatkozó passzust.

*

**

Mint egészen fiatal, 20—22 éves ifjú, rendkívül szerette a császár a cirkuszi előadásokat. Különösen a magas iskola lovaglásában gyönyörködött.

Egy alkalommal — konferenciára kellett épen mennie — kissé elaludt a különben igen pontos uralkodó.

A tanácsurak vártak. A főudvarmester, gróf Grünne, végre nem tudván mire vélni a dolgot, be-

ment a császár hálósobájába s költögetni kezdte a jóízűen alvó uralkodót:

— Majestät, die Konferenz ..

Ferenc József, aki talán épen valami jól sikerült cirkuszi mutatványról álmodott, hirtelen elkezdte szemét dörzsölni s félálmosan mondta a grófnak:

— Ja, ja, fahr' mer zum Renz ..

*

* *

De a mulatságból, a szórakozásból vajmi kevés jutott I. Ferenc Józsefnek. Annál több csalódás, bánat, veszteség érte. Úgyis, mint uralkodót, úgyis, mint magánembert. Talán senki sem járta még úgy a Golgotbát, mint ez a fejedelem, aki hatvan éves uralkodása alatt fenékig ürítette minden keserűség csordultig telt kelyhét. Akinek minden rózsza mellé ezer tövis jutott cserébe.

A KOBURGOK.

A Koburgok ama vonalának, melyből a bolgár király származik, valóságos tiszta magyar vér csörgedezik ereiben. Ennek a vonalnak a megalapítója Ferdinand György herceg volt, aki 1817-ben nőül vette herceg Koháry Ferencnek és nejének Waldstein-Wartenberg grófnőnek egyetlen leányát, An-tóniát, A dúsgazdag prefektával kapta meg aztán a szász-koburg-gothai herceg a murányi, csábrági és szitnyai uradalmakat, valamint fölvette a Koháry nevet is, melyet az utódok azonban már régebben letettek.

Nagyon öreg, hófehérhajú matrónák, beszélni hallván most az esetről, csöndesen ingatják fejüket — és keresgélve rógesrégii emlékek közt — kezükbe akad egy arannyal átszőtt báliruha foszlánya, mely egy finom, velinpapszra nyomatott táncrend, az 1834-ik év dátumával.

Fényes bál volt az nagyon, ott Parisban, az osztrák nagykövetnél, gróf Apponyi Antalnál. Fölcsillan az öreg grófnék szeme, mikor elmondják, milyen szép, milyen bájos leány volt Klementina hercegnő, Lajos Fülöp király leánya, akivel a nagykövet fia, Apponyi Rudolf nyitotta meg a táncot. Még arra is emlékeznek, hogy a la Giraffe hajdísz viselt, s hogy ezután a multság után minden főrangú lány utánozta ezt a frizurát.

Később Koburg Ágost herceg vette nőül a francia királyi hercegnőt, magyar földesúr, és Klementina hercegnő ettől a pillanattól fogva mindig szoros összeköttetésben állt a magyar arisztokráciával.

Mikor 1845 őszén először hozta Koburg herceg fiatal nejét haza, Szent-Antalon, a Koháryak fényes kastélyában volt a díszbéd és részt vett még azon az utolsó Koháry özvegye is.

Nagyon megtetszett a hercegnének a búbájos szép vidék, az ottani népviselet, a nép maga; akkor éppen pár hónapos elsőszülött fia, Fülöp herceg mellé ott fogadott dajkát és magával vitte Párisba is. A kis herceg meg is tanult magyarul, még pedig olyan törülmetszett óák-kai, ami nőt csak Gyöngyössy István uram, a Murányi Vénusz poétájának klaszikus földjén hallani.

Történt egyszer, hogy egy nagyrangú diplomatanak, egy ősi magyar név viselőjének mutatta be kis fiát Koburg hercegné. A kis fiú magyarul kezdett beszólni, de a nagyúr, aki, mint a negyvenes esztendőben élt arisztokraták általában, nem igen értett szittyául, azt a jó palóc dialektust meg éppen nem, csakhamar franciára fordította a beszélgetést. A kis Fülöp erre anyjához somfordált s fülébe súgta:

— Azt hittem, hogy ennek a magyarnak öröme lesz, ha Bécsben magyar szót hall, ahol ni, most meg franciául pötyög . . .

Az akcent később elmúlt, de valami halvány árnyalata még akkor is megmaradt, mikor Fülöp herceg, mint aktiv bonvédőmagy Budapesten lakott. Abban az időben történt, hogy József főherceg akkori főudvarmesterének az apósa, egy nógrádi gentry, így szólt a vejéhez:

— Nevet a szívem, valahányszor Fülöp herceget magyarul hallom beszólni. Akárcsak Halápon tanulta volna.

Nagy szerepet játszott abban az időben Koburg Fülöp herceg a budapesti high life-ban és minden lóversenyen, elite-bálon, főrangú estén ott volt szép szőke feleségével, aki a még akkor high chic városligeti jégpályának is mindennapos vendége volt.

Délelőttönként ott lehetett látni a délceg szép párt a Váci-utcában, s a felső tízezer asszonyai mind Lujza hercegné után öltözködtek akkor.

Szomorú katasztrófák jöttek aztán, — a hercegi pár elköltözött Budapestről, hogy egy szomorúan végződött regény hősnője legyen az a ragyogó szép szőke asszony, aki a 80-as években csillaga volt a budapesti szocietásnak.

Rendkívül megtörte ez az európai szenzáció Klementina kóburgi hercegnőt, a büszke francia királyok sarjadékát, és egyedüli örömét legifjabb fia, Ferdinand családi boldogságában kereste volna. De azt sem adta meg neki a végzet. Pedig micsoda erős, hatalmas asszony ez a polgárkirály leánya. A piros esernyővel járó Lajos Fülöpnek semmi tulajdonosságát sem örökölte. Büszke, energikus, akár a roi soleil, a felségesen hatalmas XIV. Lajos, és vonásai is azok, melyeket a louvrei Bourbon-királyok arcképein látunk. Csak a tevékenysége, a rendszertette, munkabírása polgáris, de szinte határos a csodával.

Napirendjét is mostanában hallottam egy főrangú hölgytől, akivel folyton összeköttetésben állt.

Ha bécsi, seilerstettei palotájában tartózkodott, reggel hét órakor kelt és kilencig aztán kiadta a

stoppolni való fehérneműt. Pápaszemmel nézett meg mindent s a legkisebb foszlást is észrevette árgus tekintete. Jaj volt annak a komornának, aki a javításra kiadott harisnyán csak egy akkorka lyukat hagy, mint a gombostűfej! Általában a budapesti és bécsi arisztokracia hölgyei semminemű bizonyítványt nem kívántak olyan komomától, akiről tudták, hogy csak félévet is töltött a seilerstettei Koburg-palotában.

Kilenc után jött a szakács, akivel Klementina hercegnő apróra megbeszélte a menüt, az udvarmesternek még a legutolsó sárgarépáról is be kellett számolni, mert a hercegnő minden piaci árat betéve tudott. Délig aztán óriási levelezései foglalták el, délután sétakocsizást tett, s míg hallása végképp meg nem romlott, gyakori látogatója volt az udvari színházaknak. Takarékos, de ha családi érdekek kívánták, nem nézett egy-két millióra se.

Köztudomású dolog, hogy óriási pénzébe került Ferdinánd fiának a fejedelemsége, de azt már kevesebben tudják, hogy miképen hódította meg a bolgár kolomposok feleségeit, s általuk őket is.

Míg a fejedelem nőtlen volt, rendesen nagyon sok időt töltött Klementina Szófiában. Karácsony előtt érkezett s ilyenkor, saját podgyászán kívül,

rendesen még négy-öt kuffert vitt magával. Vas-pántos, erős lakattal fölszerelt ládák voltak ezek, színültig telve csupa szebbnél-szebb ékszerrel. Volt benne karperec, sok gyűrű, diadém, női óra, vastag, nehéz lánc, melyeket aztán kriszkindlire szótajándékozott a bolgár asszonyoknak. A fényt, pompát kedvelő keleti asszonyok természetesen csinálták is aztán a hangulatot Ferdinand fejedelem mellett, s ha néha Kóburg herceg aggódott, s aggodalmait anyjához írt leveleiben ki is fejtette, Klementina mama röviden csak ennyit válaszolt:

— Je viens aveo les coffrets . . .

A hetvenes esztendőben történt, hogy egy alkalommal fivérével, Aumale herceggel, vejével, József főherceggel és egy nagy társasággal kirándult Budáról a Kóburgok vacsi kastélyába.

Klementina hercegnő rendkívül szerette a gyümölcsöt és körülnézve látta, hogy biz az nem terem az árnyékos tölgy-erdőben. A társaság egyik tagjának igen közel volt a birtoka Vacshoz, lóra ültetett egy suhancot és írt a feleségének, küldene a fiúval egy kosárka gyümölcsöt. A grófné azonnal a gyümölcsösbe sietett és sajátkezűleg pompás őszi barackot és spanyol szőlőt pakkolva össze, útnak indította a fiút, aki szerencsésen oda is ért a gyümölcscsel, mire a desszert kellett.

Évek múlva találkozott aztán Klementina hercegnő a grófnéval és még akkor is emlékezett rá, milyen örömet szerzett neki a gyümölcs a vacsi paprikás ebéd után, amelyet József főherceg recipéje szerint készítettek.

— Ces belies peches — mondogatta ínyenc mosolygással s mert éppen útban volt, már csak Szófiából küldte el arcképét a grófnénak, sajátkezűleg írva rá nevét, a mellékelt levélben pedig főlemlítve, hogy hálából az x-i kert szép gyümölcszeiért.

Ferdinand király sem idegen a magyar arisztokráciában s általában Magyarországon,

Katonai pályáját a honvédségnél kezdte s sok jóízű adomát elevenítenek fel róla most abból az időből, mikor mint honvédhuszárfőhadnagy Jászberényben feküdt.

Nem szeretett lovagolni. Valami sajátosság averziója volt a lovaglás iránt, amit lovastishti körökben Pferdescheu-nek szoktak nevezni.

Szolgált akkor Jászberényben egy kapitány, Bárczay Oszkár, akit nagyon szeretett Ferdinánd herceg. Bárczay röstellte, hogy a Koháry-ivadék úgy riadozik a lótól, ami régen te kiegészítő része volt a magyarnak, és addig biztatta, kérlelte, hogy vele aztán hosszabb sétalovaglást megtett Koburg

Ferdinánd. De a herceg meg viszont tudta Bárczayról, hogy van valami, amit lónál, reglementnél, katonáskodásnál, mindennél jobban szeret — és ez a könyv. Ha tehát megelégette a lovaglást, nagy furfangosan az irodalomra vitte át a társalgást a herceg és valami nevezetes, régi munkát említett. Bárczay ilyenkor nagyot sójhatott. A történelmi munkáknak bolondja volt, de hogy áldozzon bibliofil szenvedélyeknek egy huszárcapitány, aki végzett földesúr?

Ferdinánd ügyesen folytatta a társalgást, belecsöve, hogy neki szállásán megvan ám ez vagy amaz a híres munka. A kapitány nem állta tovább. Megfordította a ló kantárszárát és szép trapposkában visszakocogtak a herceg kvártélyára, — ahol aztán Bárczay boldog volt a borjúbőrbe kötött foliánszal, a herceg pedig azért, mert ismét ősz szülönket, a derék anyaföldet érezte lábai alatt.

Mikor Ferdinánd herceg fejedelemmé lett, magával vitte Bárczayt, aki azonban később kilépett a bolgár hadseregből s itthon tudományos pályán működve, mint jeles történettudós halt meg egy évtizeddel ezelőtt.

Mária Lujza néhai bolgár fejedelemasszonyról már kevesebbet tudnak a budapesti szocietásban, de

azért sokan ismerték az arisztokrácia tagjai közül, kivált azok, kik gyakran megfordulnak Olaszországban.

Pisa környékén, a tenger mellett, fenyvesek, sudár gyertyánfák közt, alig félórai távolságra egymástól fekszik két pompás villa. Pianore, a páрмаi hercegé, és Via-Reggio, ahol nyaranta az örökös trónkövetelő Don Carlos lakott szép leányával.

Ebből a tündéri világból ment világgá annak idején Donna Elvira is, és amint ugyancsak most hallottam egy ott fürdőzött úrnőtől, két hétig egyebet se tett, mint szedegette ki a drágaköveket ékszereiből, hogy annál kisebb helyet foglaljanak el.

Nem is vitt magával semmit a bájos donna, s mikor egy rózsaszínű hajnalon fejét kendővel bekötve odahagyta Via-Reggiót, a portás reggel esküdözött a böszült trónkövetelőnek, hogy ő szentül azt hitte, hogy az a nő, kit hajnalban kieresztett, valamelyik udvari mosónő volt. Don Carlos aztán sietett is még két leányát férjhez adni. Az egyiket Massimo herceg, a római arisztokrácia egyik igen rokonszenves gentlemanje vette nőül, ki sűrűn érintkezik az ottani osztrák-magyar kolónia tagjaival s az estéken mint

amatőr hegedű-virtuóz tűnik föl, — a másikat pedig valami német főúr.

Pianoreban élte legkedvesebb gyermekéveit Bourbon Mária Lujza, s magyar arisztokratáink közül most sokan emlegetik a véznatermetű, hosszas arcú, igénytelen leánykát. A fürdőzők mindennap látták, hogy négy órás chare-á banc — aféle omnibusz — hajtott ki a pianorei villából s hozta a tengerpartra páрмаi Róbert herceg gyermekeit, A leányok szerény, fehér-fekete kockás ruhába, a fiúk vitorlavászonba, fehér sapkával voltak öltözve és olyan zsvajt csaptak, hogy az idegesebb fürdőzők mindig kijöttek a vízből, mikor a hercegi omnibuszok feltűntek.

Róbert herceg harmadik neje — rövid idő előtt nősült utoljára — braganzai Mária Antónia hercegnő nővére Mária Terézia főhercegnőnek és annak a braganzai hercegnek, aki mint huszártiszt évekig szolgált Cegléden.

A nagy, barátságos alföldi városban rendkívüli népszerűségnek örvendett a herceg, s ha tüzes méné végigtáncolt a hosszú Vasút-utcán, kinyílt minden virágos ablak utána. A gyerekek pedig sivalkodva szaladtak ki a cseh boltos melletti kis közből, hogy: Gyün a braganza!

Egy alkalommal a páрмаi hercegné — még lány volt akkor — édesanyjával meg is látogatta Cegléden a fivérét, s a széles, napsütötte utcák, az óriási térség le a kalvária-temetőig rendkívül meglepték.

— Quel grand village cetle vilié ... — mondotta, mikor látta a sok földszintes portát, de véget érni nem akaró utcákat.

A fiatal mostohaanya gyöngéden szereti a páрмаi herceg két első házasságából származott gyermekeket.

Mária Lujzát is hívta több ízben Pianoreba, ahol annyira szeretett lenni gyermek- és hajadonkorában, de a fejedelemasszony soha sem fogadta el ezt a meghívást.

Azt írta, — megölnek azok az emlékek.

És jött a láz és megölte azt a fiatal virágzó asszonyt, akinek csak mártiromság volt nagy állása.

Meghalt idegen nép között, ahonnan szabadult, hacsak tehetne.

Ment rokonhoz, anyósához, de soha többé Pianoreba, a szülői házba.

Kerülte azt a királyi villát, amelynek kápolnájában egykoron örök hűséget fogadott Bul-

gária fejedelmének és az oltár mellett ott állt Sztambulov, a rideg, fekete ember, ennek a házasságnak a szerzője. Nem ment oda, mert sok emléktől akart szabadulni, amelyektől immáron megváltotta a halál . . .

MARIA LUJZA EZÜSTJE.

Sokát írtak a lapok herceg Montenuovo Vilmosról, aki a döblingi tébolydában végezte be életét. A herceg maga nem volt annyira érdekes ember; inkább azok voltak szülői és az események, amelyek születését megelőzték.

Montenuovo Vilmos, a Cézárook utódja, egyes ágokon unokája volt Ferenc császárnak és fia Mária Lujzának, akinek első férje Napóleon volt, ideálalakja a történelemnek, korának legnagyobb lángszelleme.

A női szív évezredek óta megfoghatatlan tály: a női kedély kifürkészetlenebb, mint a tenger mélye. Ki tudná azt megmagyarázni, például mi vitte rá Szendrey Júliát, hogy egy Petőfi után levesse az özvegy fátyolt és másnak nyújtsa kezét? Ki azt, hogy egy nő, akit I. Napóleon szerelmére méltatott, még a bős életében oda dobja magát egy másik férfi karjaiba.

Tudvalevő dolog és történelmi tény, hogy a Reichstadti herceg, a szerencsétlen II. Napoleon, ezt soha sem is tudta megbocsátani anyjának és mikor Schönbrunnban halálos ágyához lépett Mária-Lujza, a boldogtalan ifjú behunyta szemeit és nem nyitotta ki mindaddig, míg ismét nem távozott a szobából.

A nagy császár fia nem akarta látni azt a nőt, aki atyját más férfi kedvéért el tudta feledni.

Por és hamu immár a világhódító, régen az örökkévalóságban van a szép, forró vérű asszony és mindnyájuk fölött Ítéletet mond a történetíró!

A történelem, amely szárazon, hidegen sorolja föl az adatokat, elmondja, hogy Mária Lujza osztrák főhercegnő, Ferenc császár leánya, Neiperg grófot boldogította szerelmével, később kezével és azt, hogy ebből a házasságból, mely egészen szabályszerűen kötött meg, született Montenuovo Vilmos herceg.

A herceg, mint életírói megírták, a katonai pályára lépett és mint magasrangú tiszt Magyarországon is sok időt töltött. Nyugalomba vonulva, Bécsbe ment lakni és ott sokan emlékeznek ma is az elegáns öreg úrra, aki mindig szívesen látott vendége volt a legmagasabb köröknek.

Montenuovo herceg egyik legnagyobb szenvedélye volt a zene. Remekül zongorázott maga is és órákig elült zongorája mellett, játszva Beethoven szonátáit vagy Chopin édesen méléző, bánatosan szenvedélyes mazurkáit. Chopin zenéje a játszót is magával ragadta és úgy tűnt föl neki, míg az akkordok egymásután zokogtak föl a húrokból, hogy az ideges, beteg, lázas költőt látja, amint jegyzi a hangjegyeket papírra és a majorkai nyaraló vadszőlővel befuttatott verandájára hullnak, hullnak a nyári eső langyos csöppjei.

Ideges, beteges volt maga a játszó is már akkor és elméjére kezdett aláborulni az a vészes fátyol, amely élőhalottá teszi az embert és megfosztja az isteni szikrától.

A nyolcvanas évek legvégén Bécsben laktam és lakásom a Neumarkton volt, majdnem szembe a kapucinusok templomával.

Órákig elüldögéltem szép, tavaszi napokon az ablak mellett, olvasgatva. Egy napon éppen Madame Rémusat akkoriban megjelent emlékiratait lapozgattam, aki udvari hölgy volt I. Napóleon udvaránál.

Éppen Mária Lujzáról írt fejezetet olvastam, mikor belépeti hozzám egy barátom és látva a könyvet, elmosolyodott.

— Furcsa, — jegyző meg, az előttem nyitva levő lapra mutatva. Éppen néhány órával előbb láttam egy Mária Lujzától származó ezüst-készletet.

— Ne mondd! — szóltam kíváncsian.

Barátom tudta, hogy nagyon szeretem a történelmi emlékeket, akár ércben, írásban vagy képben és azt is, hogy az I. Napóleonra vonatkozó dolgokkal valóságos kultuszt üzők.

Aztán elmondta, hogy Weisz Gusztáv ügyvédnél járt és ott látta az osztrák főhercegnőtől származó ezüstműket.

— Weisz igen sok osztrák és magyar főúr jogtanácsosa, világlátott ember. Ha látni akarsz az ezüstöt, nekem holnap úgyis dolgom lesz nála, eljöhetsz velem.

Örömmel fogadtam barátom szíves ajánlatát.

Míg a fiakker a Franz-Joseph's Bingen robogott velünk, Weisz lakása felé, barátom egyre évődött velem.

— Ott van az az ezüstcsésze is, amelyből a Nagy Napoleon feketekávéét ivott, meg az a gyertyatartó, amely mellett esténként a fontosabb okiratokat aláírta . . .

Végre megérkeztünk Weiszhoz, aki a legelőzékenyebben fogadott és megértve a jövetelem célját, nyájasan mosolygott.

— Ah, igen, ön Napoleon-imádó, a Mária-Lujza ezüstjeit óhajtja látni . . . szívesen, szívesen ...

Aztán bevezetett dolgozószobája mellett egy kis fülkébe, ahol nagy Wertheim-szekrény és több kisebb vasláda állt.

Az egyik vasláda mellett feküdt a földön két óriási, lapos börtök, kapcsokkal, tetején az osztrák sassal és főhercegi koronával.

Alatta kissé megkopott aranyozású betűkkel a „Mária-Ludovika“ név volt olvasható.

Weisz fölnyitotta az egyik ládát, gyönyörű masszív ezüst evőkészlet volt benne, olyan szolid, finom kivitelben, ahogy ma már nem is dolgoznak az ezüstművesek.

Kanalak, kések és villákon mindenütt ott volt a főhercegi korona, alatta M. L. betűk.

A másik ládában ezüsttálak, tányérok, csészék voltak és a többi közt egy ötvenkét személyre való óriási leveses tál, amelyben egy háromhónapos gyermeket bátran meg lehetett volna fürösztetni.

— Akkor kapta ezt az ezüstöt Mária-Lujza főhercegnő, midőn I. Napoleon nejevé lett — magyarázta Weisz és egy kis, kevésbé nehéz és kevésbé díszes ezüstcsészét vett ki a tokból.

— Ebből kávézott mindig a nagy Cézár —

szólt, és kezembe adta a csészét. Ez nem ebből a készletből való. Napoleon már konzul korában is használta és Beauharnais Jozefintől kapta ajándékba.. . Csak véletlenül, pakkolás közben keveredett ehhez a készlethez.

Elgondolkozva vettem kezembe a kis csészét, aztán eszembe jutott Napóleonnak az a mondása, amit Szent-Ilona szigetén mondott, akkor, mikor hírül vitték neki összeállítását Neiperg gróffal:

— Ezt Jozefin sohasem tette volna!

Mikor a nagy császár ezt mondta, sokáig, me-reven nézett a hullámozó, sűrű tengerre és a történetírók föl jegyezték, hogy homlokára mély ború szállt és szemei megnedvedtek.

A világhódítónak talán ebben a pillanatban eszébe jutott, mily háládatlanul bánt a szegény Jozefinnel, aki őt szerette mint nagyon egyszerű, nagyon szegény tábornokot és akit, mint császár, később eltaszított egy olyan asszonyért, aki őt sohasem szerette és aki az első volt balsorsában elhagyni. Nemcsak elhagyta balsorsában, de való-sággal mint ha a balsorsot hozta volna magával hozományul, mert hiszen az is történelmi tény, hogy Napóleon szerencsecsillaga, miután Jozefintől elvált, azonnal halaványulni kezdett.

Mélázásomból Weisz vert föl, aki elkezdte magyarázni, hogy került hozzá az érdekes ezüst.

— Montenuovo Vilmos herceg, a néhai Mária-Lujza főhercegnő fia küldte ide, azzal a meghagyással, hogy vitessem a zálogházba.

Csodálkozva tekintetem a jogtanácsosra, aki elértette tekintetemet és finom mosolylyal így felelt: — Persze, persze . . . Azt én is tudom, hogy a császári sassal ellátott tokokat, a főhercegi koronával ékített ezüstöt lehetetlen a bécsi császári zálogházba küldennem ... de hát, tudja . . . hogy is mondjam csak, ő hercegsége kissé hóbortos, nem mondhattam neki ellent ... De már intézkedtem, hogy jó helyre kerüljön az ezüst, érintkezésbe léptem a főudvarmesteri hivattal, az fog rá előlegezni és a történelmi nevezetességű ezüst illetékes helyen marad letéteményben.

Néhány hónap múlva ezután olvastam a lapokban, hogy Montenuovo Vilmos herceget, gyógyíthatlan búskomorság miatt, a döblingi tébolydába szállították.

Döblingbe, ahol utolsó éveit élte le a legnagyobb magyar, Széchenyi István gróf, ott, ahol életét végezte Lenau, a magyar születésű osztrák poéta, a Schilflieder halhatatlan szerzője.

Mária-Lujza fia nagyon csöndesen viselte magát az élve eltemetettek e nagy sírboltjában. Nap-hosszat sétált a kert árnyas fáin alatt, méla elmerültségben nézve tavasszal a fakadó rügyet s hallgatva ősszel, hogy perdül le fájáról a hervadó, sárgult levél . . .

A zene iránti szeretetét ide is elhozta.

Csakhogy csodálatosképpen sohasem játszott többé klasszikus darabot, de mindig, mindig csapongó, vidám tánczenét, Lanner és Strauss keringőit, pajkos operettek dallamait. Vigat játszott az, akinek a sorsa olyan nagyon szomorú volt!

A halál megváltotta szenvedéseitől és most már pihen ő is. A történelem közvetve megőrzi nevét, mert anyja egyik szereplője volt ama korszakalkotó eseményeknek, amelynek hőse I. Napoleon volt, e század messze évezredekén túl is világító lángoszlopa.

A CSONKA HONVÉD ARANYLAKODALMA

Galánthai gróf Esterházy Kálmán és bethleni gróf Bethlen Paulina.

Szinte a távol ködébe merült múltba terelte gondolataimat egy kedves bátyám levele. Egyike ő még azoknak a már — fájdalom — oly ritka alakoknak, kiknek nevét glóriával övezi az emlékezet. Hiszen látta, ismerte még a mi félisteneinket, együtt küzdött velük. Ezekből sugárzott ki az a fény, mely környezi mindazokat, kik velük együtt csinálták a történetet . . .

Azon a télen nem volt a magyarnak farsangja, csak örökös halottak napja. Százával véreztek el bitón a hősfiai, ezrével senyvedtek a börtön penészes levegőjében, a vársáncok odúiban, kiknek csak egy volt a bűnük: szerették a hazát! Még legjobban jártak a menekültek, kik a száműzetés sóttalan kenyerét ették. Hej, be sokszor volt annak fűszere a hulló könyvek árja!

Az itthon maradtak pedig megtanulták, hogy lehet és kell, ha muszáj — akkor verték belénk ezt a szép szót is — csupán belső életet élni. Megkezdődött a passzív rezisztencia. A megyefőnökök, a cenzorok, a Prottmann-huszárok hallatlan, ostoba szekatúráit fogcsikorgatva, de néma megvetéssel túmi, de nem mulasztani el egyetlen alkalmat sem, orruk alá borsot törni: ez volt a jelszó. Ekkor élte a magyar társadalom legzártabb körű, saját külön életét. Kerülve a kollióziót a hatalmat bitorló beamterhaddal, de magát meg nem adva, sőt élesztve a hamu alatt a reménység s a hazaszeretet Vesta-tüzét.

A magyar arisztokrácia, mely a szabadságharc dicsőségéből, szenvedéseiből oly derekasan kivette a maga részét, többnyire feldúlt, kifosztogatott kastélyaiba vonult. Sokan szegényedtek el, részint a Kossuth-bankók, részint az úrbéri törvények rendeletek útján történt lelketlen végrehajtása által. Legsúlyosabb iga alatt nyögött a szegény kis Erdély. Ismét elakasztották az anyaországtól, csak erkölcsileg támaszkodhattak egymásra.

Sok víznek kellett lefolynia a Dunán, míg begyöpösödtek a hantok, behegedtek — de bizony azért tovább sajogtak — a sebek, míg a szív ismét követelte jogát: szeretni és szerettetni kívánt.

Vagy tán épen a haza szomorú, rideg képét óhajtották a házi tűzhely derűje, melege által enyhíteni.

Soha annyi béna, csonka vőlegény nem állt az oltárok előtt, mint az ötvenes években. De ezekre a hiányokra vőlegény, menyasszony büszkék voltak, hiszen a hazának adóztak vele.

Most lesz ötven éve, Szent-András hava Minden-szentek ünnepén, egy ilyen félkarú, de azért daliás magatartású ifjú állt a kolozsvári piarista-templom oltárának lépcsőjén, galanthai gróf Esterházy Kálmán, s oldalán a legbájosabb menyasszony: bethleni gróf Bethlen Paulina. A nagyszámú előkelő rokonság zsúfolásig megtöltötte az Isten házát, sőt a násznép be sem fért, a templom környékén tolongott. Hogyne, hiszen nemcsak az ifjú pár iránti szeretetüknek adtak kifejezést megjelenésük által, hanem manifestálni is akarták, hogy megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán.

Természetesen, mind az új pár, mind az egész násznép díszmagyarban jelent meg. S ragyogott a sok remekműű ősi mentekötő, őv, forgó, násfa, bárha némelyik csak e napra került is a gazdájához Korbulytól.

Az ünnepi beszédet az aranyszájú, gyémántlelkű hazafi: Haynald Lajos bíboros-érsek, akkor erdélyi

püspök tartotta, hazaszeretetre buzdító lelkes szavakkal áldván meg az új házásokat.

Pedig hazaszeretetükről ők már fényes vizsgálatot tettek. Esterházy Kálmánnak még legónytoll sem pelyhedzett az állán, mikor felcsapott honvéd-huszárnak. Még pedig a szabadság, egyenlőség elveit szívvel-lélekkel vallván, közvitéznek állt be. De csakhamar elnyerte a tűzkeresztséget és Bem apó tisztnek nevezte ki. Jobb karját, mely oly bátran villogtatta az acélt, a szebeni csatában szétroncsolta egy ágyúgolyó. Arája, a reá úgy szépségben, mint lelki nemességben méltó Paulina grófné, kis hijja, hogy a szerencsétlen Maderspachné sorsára nem jutott. Még serdülő leány volt, Paulina, mikor szalonjában magyar nótákat énekelt. Az ablak alatt csörgette, verdeste kardját a kövezethez egy hetyke, gőgös osztrák katonatiszt. S másnap a grófnő Vorlandungot kapott a kolozsvári Kriegsgerichthez, mely őt ribillió-csinálás, közcsend-háborítás, izgatás s ki tudja mi minden cím alatt megvesszőztetésre ítélte.

A régi magyaros fényvel tartott esküvő után a boldog ifjú pár kolozsmegyei gyalui kastélyába vonult s ott töltötte csekély megszakításokkal, — csak mikor a haza hívta el onnan — ötven esztendő jó és rossz napjait. Esterházy Kálmán gazdaságá-

val és a természettudományokkal foglalkozott s az erdélyi múzeum érdekében is sokat buzgólkodott. A nagyszebeni tartománygyűlésre, noha megválasztották, nem ment el. Hanem mikor hajnalodni kezdett: az 1865 utolsó kolozsvári országgyűlésen rósztvett, majd mint Deák Ferenc lelkes híve és Kolozsvár képviselője a pesti országgyűlésen is szerepelt. 1871-ben Kolozsvár és Kolozsmegye főispánja lett. E minőségében nem tartotta elegendőnek, hogy csak reprezentáljon, hanem kitűnő adminisztrátornak és szónoknak is bizonyult. Ekkoriban történt, József főherceg szemleútra ment Erdélybe, Kolozs megyében Esterházy fogadta. A fogadtatás egyik pontja ötvenkét fehér ruhás leány volt, két sorban felállítva, ötvenkét legszebb leánya a megyének. A néhai jóízű humoráról Ösmert „palatínus Jóska“ megállt a leányok előtt s Esterházy gróf felé vágván szemével, így szólt: — Ez aztán spallér . . .

A művészet iránti nemes lelkesedés indította arra, hogy elvállalja a kolozsvári nemzeti színház intendanturáját. A kedves, bohó színészek közt bohémme lett ő maga is. A kolozsvári szalon-életnek lelke, legszellemesebb causeurje volt s a legkitűnőbb tósztozója. 1887-ben a gyalul kerület küldte fel képviselőjéül a magyar parlamentbe.

Kiváló tulajdonságainál fogva a grófi pár fényes szerepet játszhatott volna a főváros társaséletében is, de ők nem szerették a zajt, a föltűnést, visszavágytak oda, hova boldogságuk, bánataik emlékei vonzották: a gyalui egyszerű, ódon kastélyba.

Itt ülték családi gyász miatt teljes csendben, aranylakodalmukat.

Mint ahogy 50 év előtt hetedhét országon túl sem lehetett szebb és összeillőbb párt találni, úgy ma sem akad egyhamar egymásra minden tekintetben méltóbb két ember.

Pedig őket sem kímélték a sors csapásai, öt gyermeket neveltek nagyra, négy leányt s egy fiút s ezek közül már csak egy leány van életben. Elvesztették legifjabb és legidősebb leányukat, a ritkaszép és fényes tehetségű Annát.

Egyetlen fiúk, Dénes, nekem is jó barátom volt. Atyja-anya testi-lelki tulajdonságainak örököse. A korán elhalt Justh Zsiga köréhez tartoztunk mindketten. Együtt szőttük ábrándjainkat, terveinket, irodalomról, művészetről s eszméit Dénes kitűnő tollával remekül, szellemesen tudta papírra vetni. A haza egy nagyra hivatott munkását, a szülők egyetlen fiúkat vesztették el benne.

— Csak mert annyira szeretjük egymást, egymás-

ért bírtuk elviselni csapást — szokta mondani Paulina grófné. — A nagy boldogságot drágán kell megfizetni.

Gyermekeit kitűnően nevelte, nevelésüket maga vezette s mert akkor még nem voltak jó tankönyveink, ő maga írt költészettant és történetet nők számára s azt Erzsébet királynénak ajánlotta, ki azt kegyesen elfogadta.

Poéta-lélek, kedély a grófné. Sok szép verset írt franciául úgy mint magyarul és fordított németből és franciából s különösen kitűnő, bájos ünnepi felköszöntőket szokott írni.

Nagy műveltsége és változatlan, hűséges szerelme ifjan, üdén tartotta testét-lelkét. Szorgos, munkás háziasszony. Van egy szobája Gyaluban, hol saját maga által kigondolt, varrott kosarakban poétikusan helyezte el rokonai, jó barátnői arcképeit. Eszoba rokokó bútorait ő maga hímezte, erdélyiesen, régi jó magyarsággal mondva: varrta. Függyeit maga szötte.

Csodás, bájos kép az üde arcú nagymama kedves, szép unokái társaságában. Együtt mulat velük. Verses, találós meséket ad föl nekik, kis tilinkóján az édes, bús magyar népdalokra tanítja őket s akárhányszor táncra perdül velük. Nyáron versenyt karikázik, cicázik velük. S mindig ő a társaság köz-

pontja, éltető lelke. Nem tudja mi a harag, mi a bosszúállás. Gyöngéd, rangkülönbség nélkül mindenkihez. Nem ereszkedik le, hanem akit társaságába fogad, azt magához emeli. A biblia szavai szerint örül az örülőkkel és sír a sírókkal.

De mindenek felett nagyrabecsülöm és például állítom azt a művészetét: hogy bírta megőrizni és megtartani ötven éven át férje tiszteletét, szerelmét, imádatát. Az a titkának nyitja: úgy szereti, mint menyasszony korában. Hosszabb elválás után ma is mosolyogva, pirulva fogadja.

De Kálmán gróf is csak úgy imádva félti, tanyerén hordja, „aranyos menyecskejének nevezi feleségét, mint boldogságuk hajnalán.

KÁRMÁN ÉS MARKOVITSNÉ.

Valami olasz könyvet olvastam. Ugo Foscolo írta — valamikor a XVIII. század vége felé. Címe: *Ultimé lettere di Jacopo da Ortis*. Oly ember írja a leveleket, aki örülten szeret egy asszonyt, és meghal ebben a szerelemben. Minden pisztoly, minden mérég nélkül. Tisztán lázas, forró epekedésében.

A legkitűnőbb író is megcsúfolja az élet. Olyan szívettépő románt nem teremthet költő fantáziája, mint aminőt az élet sző össze. Foscolo regényhőseként lázas, forró epekedésébe hal bele Ányos Pál, amikor „Buda lármás piartzáról“ a felső-elefánti zord magányba küldik, ahová csak „gyötrő képményeit és Irén imádott képét“ viszi el lelkében. Így pusztul el Kármán József, korának legkiválóbb prózairója is.

Mintha lágy moll-accordok zsongának. Hervadásos rózsák illata suhanna át bús Őszi tájon,

mikor ezt a nevet leírom. Mikor magam előtt látom sorait, amelyeket „Drága Uram Bátyám“ megszólítással, Losoncra küld egyik szíves atyafiának. Még a tavasszal kaptam ezt, sok mindenféle rá vonatkozó adattal. Akkor, amikor magyar poéták szerelméről akartam írni egy munkát. Jacopo Ortis szomorú utolsó levelei most eszembe juttatják ezeket a Kármán utolsó életidejéről szóló adatokat.

Mikor Kármán József összetörtén, halálos betegen már, Losoncra ment a szülői házba, egy csomó levelet tett egy dobozba. Kezét gombostűvel megszurta s vérébe mártván a tollat, a doboz tetejére úgy írta fel: „Meine Briefe an Gräfin M. . . .“ Nemcsak a fölírás volt német, de a leveleket is németül írta Kármán. Szép, poétikus, lendületes német nyelven, úgy, hogy stylusával pirulás nélkül állhatott meg germán szépírók között is.

Gräfin M. . . . Markovics Mária-Anna grófné, tiroli származású hölgy volt, de férje után magyar indigena, mint ahogy ezt egykorú országgyűlési (báriumokban olvashatjuk. A litteratura-história komoly lapjai nem a legszebben emlékeznek meg arról az asszonyról, aki Kármánt „halálba kergette“ — sőt a Lexikonban is mint „egy grancsár léha, könnyelmű neje“ említődik.

Pedig Markovics grófné talán nem is érdemel ennyire súlyos elbírálást. Igazabb talán, amit róla kortársa, Kármán bű barátja, Schedius Lajos ír: „nem annyira szép, mint rendkívül interessant asszony, Nintsenek Vorurtheil-jai és körében egy Ráday, egy Sztáray is megfordulni szerentséjének tartotta.“ Martinovics, egy budai orvos, aki sokszor előforduló betegeskedéseiben gyógyította, ideges asszonynak mondja, akinek „caprice-a gyakran változó.“

Markovi csné még Pesten ösmerkedett meg Kármánnal, aki a szalonok szívesen látott vendége volt. Csupa tűz, láng, lelkesedés. Nagy feladatot tűzött maga elé, a hazai nyelv pallérozását, a hazai litteratura megkedveltetését, kivált az akkor még teljesen német és francia nevelésű főrangú hölgyekkel. Korhú leírások szerint: „elbájoló modorú, de külsejű“ is volt. Az akkori divat szerint, sima arccal és „haját homlokán göndör tsigába szedve.“ Különösen szép és kis kezét említi egy kortársa, amelyre „bármely dáma bálkezttyűjét felhúzhatja.“

Pest Alcibiadese — így nevezték Kármánt — már az első találkozás alkalmával elragadta a grófnét. Föltette magában „szárnyakat adni a sas-nak.“ Egyszerre elkezdett hevülni, rajongani a magyar

nyelvért, litteraturáért s „eszközökről gondoskodik“, hogy az írók céljainak eléréséhez segítse. Erre vall Kármánnak egyik első levele, amely még egészen konvencionális hangon, de túlradó hálával íródott. A megszólítás is szertartásos: Gnädige Gräfin . . . s így kezdődik:

— — „Folyvást kezeim között tartom válasszát. Olvasom és ismét olvasom, és be nem telhetek véle. — Kimondhatatlan örömet okoz az nékem! Ó, hogy is vagon az, hogy minden, minden, amit mond és cselekszik, az angyali jóság bélyegét hordja magán. Levelének mindenik sora bizonyítja ezt és szívének jóságát . .

Vége felé kissé hevesebb lesz írása. Egy helyen ez áll: „Büszkévé tesz engem az a gondolat, hogy barátságára méltat.“ Majd ismét: „egész jövődő boldogságom kezeibe nyugszik.“

Aztán beszél terveiről, szíves pártfogója, az öreg gróf Roggendorfról, s azzal végzi, hogy „egész farsangon nem is látott semmi mulatságot, nem is akar, mert „nem is várok addig számomra örömet, míg színről-színre nem látom.“ Az aláírás „tisztelettel és alázattal“ „legmelegebb tisztelőjé“-nek nevezi Kármánt.

Majdnem minden levélnek megvolt a válasza is

Kármán saját levelei valószínűleg viszonyuk felbomlása után kerültek vissza. Az író leveleiből igen sok hiányzik. Vagy elkallódtak, vagy talán Markovi esne, szerencsétlen imádója halála után, ennek jó barátjától, Schediustól visszakerte. Több Schediushoz intézett, kétségbeesett hangú levelét Kármánnak, elkérte később a grófné.

Markovitsné első levelei szintén szertartásosak. Csak valami forró sejtelem rezeg át sorain, épen úgy, mint a Kármánőin is. Az a forró sejtelem, amely elárulja: ez a két egyén egymásnak a végzete lesz. Egyik passzusában áll: „Kegyed gyakran gondol rám, higgye el, ön is ezt teszem, és végtelenül sajnálom, hogy nem tölthetem társaságában minden napjaimat.“ Említi, hogy mióta Kármán elutazott, „esméretlen előtte az öröm“ s hogy „írásbeli gyakorlatokat tesz a magyar nyelvben.“

Kármán Bécsbe megy, ahol mint magán-ágens az udvar és arisztokrácia körében „szépen“ emelkedik. De voltaképen azért költözik a császárvárosba, mert időközben Markovitsné Bécs-Ujhelyen telepedik meg.

Erre melegebb, bizalmasabb lesz a levélváltás. Egy alkalommal, mikor Kármán betegen fekszik, írja a grófné: „— — betegségének híre igen lever

engem, az én számomra valóban nincs már öröm.“ Majd kéri, kövesse pontosan orvosa tanácsát, s felsóhajt, betegségében mért nem ápolhatja. Ezt a levelet már harmadnap követi egy másik: „Szerdára okvetetlenül Bécsben leszek. Nincs nyugtom, betegen tudva kegyedet-----“

Kármánnak akkor valami kis láza volt. A grófné azonban úgy ápolta, gondozta, dédelgette, mintha legalább is halálos beteg lett volna. És ugyanez az asszony, mikor már tényleg összetörtén, a véggel küzdött egykori kedvese, nem törődött vele, soha, még egy sor írással sem kereste föl.

Érdekes azonban Kármánnak ez a kisebbszerű betegsége, mert ez hozta hozzá közelebb Markovicsnét. Napokig ápolta, virrasztott ágya mellett s ez a körülmény fordulópont szerelmük történetében. Mikor visszamegy a grófné Bécsújhelybe, már egészen bizalmas hangon írja első levelét: „leveledet magam vettem átál a postán.“ Aztán megköszöni Kármánnak „mindenbeni egyenes nyíltságát“ s így olytatja: „— — te okos férfi vagy, genialitásod egy ország öröme, de mindig nyughatatlan a kedv-állapotod, hirtelen lépéseidet megbánod; mi lenne, ha nekem egykor szemrevetésedet tennél, hogy annyira elkapattalak minden jókkal ... de ón, drágám,

soha se tudnék megbánni semmit, a előbb meghalnék, semmint elhagynálak . . .“

Szegény Kármán... A nyughatatlan kedvállapotú poéta állhatatos marad. Sírba viszi szerelme. Markovicsné pedig, aki „inkább meghalna, semhogy elhagyná kedvesét“ — még emlékezni se akar utóbb rá. Mit érezhetett a boldogtalan író, amikor ezt a levelet, a losonci kert szőlőlugasában olvasgatta, és a „szívéből vér és köny omla”, ahogy nővérenek, Gálosnénak írja.

Kármán betegsége utáni levelei, leszámítva még a roccoco-ból maradt némi szertartásságot, amelylyel a „jeles ház fia“ egy rangbéli nőnek hódolni tartozik, egyre forróbbak, lázasabbak. Egy romantikus szív minden rajongásával, bálványozásával veszi körül ideálját. Csak benne — általa él, hálátelten így áradozik: „-----rád gondolok. Melegen folynak könyeim, hevesen dobog szívem és leírhatatlan édes érzés, bánatos öröm ömlik el egész valómon. Áldom az órát, mely tégedet nekem adott. Micsoda esméretlen gyönyörök lobogtak bennem karjaidban. Soha sem éreztem még ilyen indulatot. — Lelkemnek hölgye ide óhajtanálak varázsolni mellém — csupán abban a gondolatban élek, hogy enyém vagy. Keress módot, hogy még e hónap közepéig eljöjj . . .

Mindjobban vágyik kedvese után. Kéréseivel ostromolja. Majd ír neki terveiről, munkálatairól. Mit beszélt vele az alkancellár, egyik-másik udvari tanácsos. Dolgozni akar s reménykedve így kiált fel: „Egyesítsd minden erődöt az enyémmel és arany napokat ígérek magunknak.“

Kármánt Bécsben szép asszonyok környékezik. Sok kísértésnek tévődik ki. A grófné föltókenykedik itt-ott, de sokkalta jobban Kármán, aki lázadozva írja: „irigyli Bécs-Ujhelyben a napot is, mert rá-süthet.“ Ezek a levelek már tele vannak superlativusokkal. Egy határtalanul rajongó lélek szerelmi kitöréseivel. Egyre hívja Bécsbe „kimondhatatlanul szeretett angyalá“-t, írván „mindenki párjával sétál, csak ön magam járok egyedül.“ Markovicsné át is jön gyakran, s ilyenkor „paraditsomi gyöngyörúségeket“ élveznek. Néha vidámabb, pajkos hangon ír a grófné: „csak várj, jön Bécsbe nemsokára a tiroli asszony és megbizonyosodik felőle, van-e olyan a magyar hűség, mint a sziklaszilárd tiroli . . .“

Az események beigazolták, hogy a magyar hűség valóban siring kitarzott, — a közmondásos tiroli ellenben itt meglehetősen szégyent vallott. Majd ismét este szeretné meglepni: „Aludjál édes szerel-

mem .. . miért nem repülhetek hozzád most, hogy felébreszthetnélek csókjaimmal... de jöjj te holnap bizonyosan . . .

Olasz leveleket is váltanak. Ha Markovitsné valamivel bántja Kármánt, az cara mia seccaturá-nak nevezi, a grófné pedig viszont valami kis perpatvar után szóbeli kibékülést ígér un baccio — ez majd jóvá tesz mindent. Kármán szerelme mellett nagy munkásságot fejt ki. Szorgalmára célozva írja a grófné: „ne erőltess magadat túl drágám, jer át karjaimba, itt megnyugszol fáradozásaidtól. . .“

Kényeztetni hihetetlenül. Még bodros, csipkés chabotli-jait is ő választja M az első „bétsi kalmároknál“ írja Kármán hálás szívvel Schediusnak. —

Egyszer aztán bánatos sejtéssel mondja: „ — — de mi lesz belőlem, ha Marie-Anne esetleg megún. Lelkem a melegséghez szokottan megfagy a hideg világban. Fatális élet, ahol az érzés több szerencsétlenséggel jár, mint nem.“ Ezek a borús sejtések akkor azonban még csak pillanatokig tartanak. Elmúlnak, ha levél érkezik, vagy a grófné maga. Érkezését mindig előre jelzi. Örömteljesen festi a viszontlátás gyönyörét. Még azt is megmondja, milyen ruhában várja kedvese: „— — kérlek, re jelenj meg előttem német *kaput*-rokkban, de amint

múltkor, meggyzínű dolmányodban, sarakantyús csizmában, szép hajadat csigásra igazítva. A minap is, hogy így láttalak, majdnem újra halálig beléd szerettem..

Elmegy Kármánnal szabójához is, s ott válogat „szint és matériát.“ Kármán akkor még nagyon szeretett gavalléroskodni és az akkori bécsi híres tűművészek vetekedve varrtak a „schöner ungarischer Schriftstdler“-nek.

Viszont Kármán is kéri a grófnét, hogyan öltözzék. „Rózsaszínbe, édes drágám, amely szín oly jól illik neked“ írja más helyen ismét: „a cba-mois-ruhában látlak egyre még. Oly szép voltál, — matériája oly puha, mint édes, lány kebeled, drága kedvesem ...”

Gyérülnek, végre egészen kimaradnak a levelek. De nem lassan, nem homokba veszve múlik el a viszony. Egyszerre pattan ketté, mint elpattan a legszebb melódia közepette a húr, csúf, kínos diszszonanciával. Forró nyavalyába esik Kármán, s mikor lábbadozik, Schediusnak ír először: „íme, bebizonyult az én kedves régi mondatom: igazi örömek nincsenek e földön ...“

Pesten találjuk újra. Régi köre mindent elkövet, hogy kiragadja a kétségbeesés, a lethargiából. Gróf

Ráday Pál a „Magyar Játékszín“ titkárává választja. Beleznay generális neje „Uránia“ című folyóiratát támogatja; sőt Sándor főherceg, a lelkes, minden szépért hevülő palatinus figyelme is felé fordul. Mindhiába. Géniusának szárnya összetört. Nem tud már repülni. Munkái magukon viselik majd a lázas sietés, majd a bágyadt unalom, az apathia bélyegét. ír, — mert munkájából kénytelen élni, de „se a munka, se a dicsőség nem öröm nékem immár“ írja Kazinczy Ferenchez, s a játékszín ügyében, az irodalomban is, mindinkább átengedi neki a vezetést.

Minden szavából életunalom sír ki, és keresi is, hogy illő módon elpusztoljon. Utóbb a társaságot is kerüli. Hetekig szobájába zárkózik.

Hideg, januáriusi napon ladikon átkel a zajló Dunán. A révészek nem bírnak evezni a jégtáblák közt, három órába kerül, míg a budai parton kikötnek. Köpönyeg nélkül, egy szál kaputrokkban, a melle fázik. Köhögni kezd és mindig betegebb lesz. Álmatlan éjszakákon kínosan vergődik, szerelme egyre gyötri. Felejteni nem tud. Forró vére, vad vágyakozásban, szilajon kering ereiben, de más asszonyt nem tud már csókolni. Hidegen hagyja csábítás, kacérság, de még az esetleges valódi érzés is,

amelylyel hozzá közelednek. Schedius Lajos, a későbbi híres univerzitási professzor, híven kitart mellette. Amennyire ideje, munkálkodása engedi, gondját viseli a boldogtalan poétának.

Végre „egykori első boldog órák játékszínétől“ Pesttől, elbúcsúzik, — Losoncra megy, ahol a szülői házban csakhamar befejezi jobbra hivatott, szenvedésteljes életét. A forró, mindig nyughatatlan kedvállapotú szív megszűnt dobogni.

Utolsó óráiban arra kérte nővérét, borítaná arcára azt a Ids csipkés keszkenőt, amelyet, imkor utoljára járt nála, Markovics grófné hagyott ott. Utolsó gondolata is ez az asszony volt. Róla álmodzik talán a losonci csöndes temetőben most is, míg sírján vadrózsa nő és tövises ágával átfonja fejfáját. . .

AZOK A RÉGI JÓ TÁBLABÍRÁK.

Azokról a „lenézett, agyongúnyolt” táblabírákról essék most szó, azokról a mindig tétovázó, mindenre ráérő, soha nem siető magyar nemesekről, akik, sajna, „ősi házban” egyre kevesebben „pipázhatják” el már az életüket. Kanca mentében, sallangos dohányzaeszkóval a nadrághasítékban, tokajival töltött kulacs az asztalon — hányszor lepíngálták így őket torzképnek. A „győri kukoricás” emléke kísértett még a harmincas években is, s a Reform-országgyűlések ifjúsága akárhányszor kacagva kiabálta: a „Kend az az Alvinczy?”-t, meg kérdezgette öreges, maradi deputátusoktól: „Úgy-e, urambátyám is a győri kukoricásban hagyta a fókosát?”

Semmi sem állandó a világon. Megváltozik a dolgok sora, menete. Ama bizonyos dicső márciusi napnak hajnalán, estére harangoztak a régi jó tábla-

bíráknak. Megszűnt a rendi Magyarország. Minden újító rendesen túllő a célon ... de én nem vagyok politikus, nem akarok a múlt és jelen közt párhuzamot vonni. Nem állítom szembe a régi „tejjel-mézzel folyó Kánaánt“ a mai eladósodott, nyomorgó, gondok alatt roskadozó országgal. Ezzel a szegény földdel, ahol már majdnem úgy van minden, mint volt jeruzsálemi András idejében, s a nincsetlen emberen sem lehet segíteni, mert a nemesi kúriák asztala legfőlebb az ócskaságtól rogyadoz, nem a sok ételnek, itálnak alatta, mint hajdanában.

Pedig azoknál az asztaloknál mindig talált helyet a szegény, a sorsüldözött, a nyomorgó. És mi lett volna a magyar litteraturából, a művészetből, ha nem épen azok a lenézett, agyongúnyolt táblabírák támogatják? De hiszen magát a magyar litteraturát is kik alkották? Nem volt-e táblabíró Gyöngyössy István, nem volt-e az Bessenyei György, avagy Berzsenyi Dániel, a Kisfaludyak és Kazinczy Ferenc, a „kassai kis poéta?“ Bajjal, gonddal küzdött egész életében, de mindenét áldozta a magyarság eszméjéért. írásba, könyvekbe, metszetekbe ölte utolsó fillérét, s özvegye, gróf Török Zsófia, segélyért fordulván Pyrker egri pátriárcha-érsekhez, többek közt így ír: „-----a legtsekélyebb szüksé-

gekre se telik, hiszen Frántzi mindenét elliterátor-kodta és a haza oltárára szentelte.”

Csokonai még úgy ahogy sem kínlódta volna át hányatott életét, ha a régi jó, nemesszívű táblabírák ideig-óráig nem nyújtanak otthont a boldogtalan szüntelenül bolyongó trubadúrnak. Dunántúl Sárközy Istvánnál, Hevesben a jeles mádi Pappszász családnál, Abaujban: Ongán Puky Istvánnál lel vendégszerető tanyát. Hónapokat töltött vendéglátó, szíves barátainál a „Lillák, trillák” szomorú dalnoka, s ezek alatt a gondtalanabb napok alatt születtek nagyobb munkái. Utolsó éveiben, mikor már nagyon elbetegeskedett, ismét csak a magyar nemes urak támogatják. Hiszen akkor még nem voltak könyv- és újságkiadók. Téglási Beck Pál, a szabolcsi nábob, ellátja mindennel a szenvedő Csokonait. Bekónyék Nagyfaluból egyszer „egy egész sertést”, Pappszászék „finum tokaji borokat és a jó tekintetes asszony puha vánkusokat” is küld. Lelkes fiatal leány, Vay Johanna, kiköti, mikor jegyet vált roffi Borbély Gábor „ezeredes-kapitány“-nyal, neki se „orientalisch gyöngyöt, se gyémántos Zitternadelt” ne adjanak a parafemumába, de inkább adják oda az árát „Csokonai Vitéz úrnak“ építtesse fel a leégett portáját. „Vénus diadala Mars felett“

című versezetében ezt az eljegyzést ünnepli a folyton Maecenások után futkosó szegény poéta.

Némely családban valóságos tradícióvá lesz a litteraturának és a művészetnek a pártolása. Podmaniczky, Ráday, Fáy. Aranybetűkkel vannak ezek a nevek bevésve a magyar kultúra történetében.

Podmaniczky Anna-Mária nyomatja ki a gavalóros, szép Kármán József Urániáját, amely vállalkozás dugába dől, amikor „Fanny Hagyományainak írója, szerelmében csalódottan, betegen, hazamegy Losoncra meghalni. Podmaniczky Sándor támogatja annak idején Mányoky Ádámot, korának legnagyobb festőjét és Podmaniczky József vezeti be a pesti úri társaságba a tizennégyéves kis Liszt Ferencet. Propagandát csinál a későbbi titánnak s Géczy Istvánnal nagyobb összeget ad, hogy a fiú Párizsba mehessen.

A Rádayak maccenáskodásáról köteteket lehetne összeírni. Régebben meg is akartam írni ennek a nagynevű famíliának a hatását, befolyását irodalmi és művészeti életünkre, megírni a péceli rundellás kastélynak aranyidejét, de aztán messze elszakadtam a magyar levegő, a magyar milieutól. Nem álltak többé rendelkezésemre könyvtárak, ócska

foliánsok éa abban maradt ez is, mint annyi tervezett munkája életemnek.

Azok a félbenmaradt munkák, azok a félbenmaradt emberek! Valamíg magyarok lesznek, ezek is lesznek mindig, mert hát a magyar írónak, művésznek talán sohasem adatik meg a mód gondtalan életre, gondtalan dolgozásra, mint más nagy boldog nemzetek szellemi munkásainak. Gond, baj, adósság, zaklatottság gyötrik halálos órájáig, s majd mindnyájan úgy vagyunk, mint a nyalka, dandyskedni szerető Kisfaludy Károly, aki mikor behunyta a szemét a hitvány hónapos szobában, először is a szabó kukkant be és megkérdezte Toldy Ferentől:

— Was glauben Sie, wird der Herr Major zahlen?

A „Herr Major“ Kisfaludy Sándor volt, a „Tartárok Magyarországon” szegény írójának jó módban élő testvőbátyja, aki holtig hagyta nyomorogni öccsöt, halála után azonban kifizette a rengeteg szabókontó egy részét, mert „Károly mégis tsillaga volt hazájának.” Fájdalom, az ilyen „csillag voltokat” csak post mortem szokás beösmerni . . . Amikor már nem kell több gehrock, se kraváti.

Akárhány úriház igazi bohémtonya volt a XVIII. század végén: a XIX-nek az elején. Akkoriban a

magyar nemes uraknak még Pesten is akadt házuk. Afféle Salva Guardiák. A régi Pesten akárhány állott még. Olyan volt a Duna-utcai Laczkovits-ház, a híres pestvármegyei alispán háza; a piarista-atyák szomszédságában egy szép, ósdi épület — ma Christ vendéglője van benne, nem tudom kié lehetett; a Fáy László rengeteg nagy telkén épült kúriája az országúton — ma Károly-körút — s még számos. A házaknak neveket is adtak akkor. A „Zwei Rössel”, a Nagykorona-utcában ma is megvan még. — A Fáyak családi háza az „Arany szita tzimmerü ház” név alatt ismert Déryné naplójából.

Az első magyar operaénekesnének valóságos otthont adtak Fáyók. A két leány, „Zsuscza és Julcsa, majd megfojtottak a nagy szeretettel” írja a kedves művésznő. Ellátták lakással, élelemmel. Fay Zsuzscsa, aki korának egyik legelegánsabb leánya volt „ha egy-két nap viselt egy selyemruhát s megunt a rögtön levetette” — írja Déryné — elvitte magával a „kis flótát” „Weissenfels divatárusné“-hoz s vettek „was gut und theuer”, persze „aufschreiben”-re — teszi utána a vidám, gondtalan naplói-író — „s esztendő végén ám summa pénzt kellett kifizetni az öreg úrnak.” Tehette, tette is szívesen Fáy László, aki egy ízben, mikor a magyar

theatristák válságba kerültek s be kellett volna szüntetni a játszást a „Rondellában“, a trupp-nak egy negyedévi gázsiját saját zsebéből fizette ki.

„A komoly Andriska, az örökké vig, nótás Laci — írja Déryné — „mindig összekapnak, melyik üljön mellém a táblához.”

Mert táblát terítettek akkor még mindennap az „Arany Szitá“-ban, s amelyik „actornak, actrix-nak elfogyott a pénze, úgy állított be oda, mint a traktérba.” A „komoly Andriskából lett később a nagy Fáy András, az író, Széchenyi Istvánnak legkitűnőbb munkatársa. Az a Fáy András, akiknek orozlánrésze van az „állandó nemzeti Theatrom“ megteremtésében, aki az első hazai takarékpénztár felállításával megmutatta nemes urainknak a szorgalom, a takarékoság, a vagyonosodás útját.

A Fáy-házban ismerkedett meg Széppataki Róza Déry Pistával, — későbbi férjével. „Ha az öreg úr nem portálja annyira a dolgot, sohasem leszek a felesége” — írja Déryné. Említi, „nem akarta elkedvetleníteni ezt a drága famíliát“ s kezet adott Dérynék, akit utált. Fáy László házassította ki Dérynét — mert az özvegy patikáriusné se szívelte jövendőbeli vejét — adott házában lakást az új pár-nak s a lakást ellátta szép, politúros, cicmatériával a kötet.

bevont mobiliával és Zsuzscsa selyem firhangot is adott.“ Csak mikor már Déryné Prepeliczayval való „nagy románja“ kezdődött, akkor ment el Fáyéktól lakni és „ritkábban fordultam meg a kedves Arany Szita tájékán“, — írja Murányinéhoz, az ő „Tercsa mamá“-jához, intézett levelében.

Fáy András kalap-utcai házáról, ferencvárosi kertjéről, főtí szőlőjéről irodalmunk legnagyobbjai is megemlékeztek. András napján szűk volt a „nemzet mindenésének“ a kalap-utcai ház. Aki csak bírta a lábát, s neves embere volt a régi Magyarországnak, ott üritett poharat. Irodalmi disznótoraira az ország legtávolabb részéből is fölzarándokoltak a tollforgatp mesteremberek.

Érdekes, hogy a Fáyak, épen úgy mint a Rádayak, nemcsak mecénások, hanem maguk is jeles írók, zeneszerzők voltak. Mintha valamennyi Fájd homlokon csókolta volna már bölcsőjében a gráciák vagy a múzsák egyike. Férfia zseniális, asszonya majdnem kivétel nélkül mind szép Rugacs ősi nemzetségének. Annak a nemzetségnek, amelynek eredete a tatárjárás ködös idejébe nyúlik vissza, úgy hogy a családfája vetekedik legrégebb főurainkéval is. Tulajdonképen mindig is az arisztokráciához számították a Fáyakat. Épen úgy, mint a Beniczkyeket,

Justhokat s még egynéhány magyar családot. Egyik ága a családnak, Fáy Ágoston ugcasai főispán révén 1809-ben tényleg grófságot nyert s ez Ágoston fia volt István gróf, a kiváló kompozitőr, Csermák, Lavotta, s a régi jeles nótáinak átírója, megőrzője, kiadója.

Eáy István szemerei kastélyában hétszámra tanýáztak Erkel, Doppler, Them, s a nemes gróf művészeti célokra olvasatlanúl költötte a pénzt, s nem mulasztott el egyetlen egy alkalmat sem, hogy az akkoriban még német-franciás főúri körökben megkedveltesse a magyar zenét, ő tanított eleinte De Caux Mimit, a múlt esztendőben elhunyt kitűnő magyar népszínmű-énekesnőt is, s hogy gondok ne háborgassák, a Stáció-utcában egy házat íratott nevére.

Mennyit beszélhetnénk még Hunkár Antalról, Kisfaludy Károly barátjáról, mennyit másról. Azokról a „lenézett, agyongúnyolt“ táblabírákról, akikről csak kicsinylőleg szokás emlékezni. De elég legyen ennyi visszhangul egy nálamnál sokkalta nagyobb író szavára. Kimentek a divatból — kiment a divatból a poézis szeretető is. Legföljebb nagyritkán nyilatkozik meg a lelkesedés, ha egy-egy olyan istentől megáldott lángész ünnepére gyűlnek, min-

Kiss József. De lelkes üdvözléseken, hamar hervadó rózsákon, kívül, azt hiszem, neki sincs egyebe, mint a cigányélet szabadsága, „egy ital viz — egy pipa dohány“ vigasztalása, „egy pár tüzes szép szem“, amit olyan meghatóan énekel meg egyik remek elégiájában.

KIS OKOK, NAGY KÖVETKEZMÉNYEK

Édesapám testvérei, vele együtt mennyi impozitárságot követtek el pataki diákkorukban — meg a Regimentnél! Kivált Jóska, meg a Miska.

Valóságos Odysseák voltak azok a csinytevészek! Amíg élt az édesanyjuk, Kazinczy Zsófia úrasszony, áldott, jóságos szívével, okosságával mindigre kibékítette rakoncátlan fiait a kemény, szigorú apával, de később bizonyos heves összekoccnásokra került közöttük a sor. A familiáris archívumban máig őrzik azt a híres levelet, amelyet egy ilyen alkalommal Vay Mihály káplár írt az édesapjának, Vay Ábrahámnak, az excellenciás úrnak, Szent István rendje vitézének, az ország egyik legeslegelső zászlós urának.

Úgy esett az eset, hogy Miska — akkor még nyalka kis huszárkáplár — magánkívüli nagy szerelemre gyuladt egy Pankert Antónia nevezetű

hölgy iránt. Vay Mihályban rendkívül pregnánsul ki voltak fejlődve a családi vonások. Szeretlően tud szeretni — de aztán ennek az ellenkezőjét is szeretlően cselekszi. Vagy — vagy. Középutat nem ösmer az igazánda Vay semmiben — soha! Mennél keményebb zsarnoksággal, ridegséggel akart bánni a fiaival Vay Ábrahám, annál ridegebbek, keményebbek lettek azok, s azzal a hatalmas úrral, akivel szemben a legrenitensebb vármegye se ellenkezett, körömszakadtig dacoltak a saját vérei.

Így történt a Pankert Antónia-féle esetrél is. Miska káplár szépen kihúzta magát palatinus huszárok gimbes-gombos mondúrjában, szabadságot kórt az óbestertől és compareált a nagyúr előtt. Ő imádja Pankert Antóniát s nem hagyja el, ha ég-föld Összeszakad is. Ez volt beszédének a foglalata.

Vay Ábrahám dühös lett mint egy nubiai párdúc. Miután azonban a Diétán épen ő citálta a klaszszikus mondást, hogy Nubia párdúca nem szül gyáva nyulat, ezt szépséges fiainál nyomban tapasztalhatta.

Az apai dörgedelmes fulminatoriumra még dörgedelmesebben felelt Miska úr. Úgy ordított, hogy reszkettek belé a kastély ablakai.

— Vagy Antónia, vagy a halál!

Az excellencies úr pokolba kergette a dühöngő legényt, ráadásul meghagyta „Domine Tóth”-nak, a családi fiskálisnak: egy rézgarast se küldjön többé Mihály káplárnak.

Dacára lángoló szerelmének, a kis káplár mégis rosszul kezdte magát érezni. Sőt — talán épen azért. A pénz, mint eszköz, nélkülözhetetlen az életben. Még a szerelem punktumában is. Miből tartson ő most már rangosan lépkedő paripákat, amelyek módosán megállnak Antónia önagsága ablaka alatt, s elveszik a cukrot, amit a bálvány hófehér kaesója nyújtott ki muskátlis ablakrácsán? Miből húzássá holdvilágos nyári éjszakákon a divatos ständchent: Jere ablakodra édes — minden nyugszik már. Miből lepje meg Antóniát mindenféle alkalmakkor, szóval miből gavallórkodjon tovább is? Mert gavallérokodni muszáj egy huszárnak — kivált ha gróf, meg excellenciás úrnak a fia.

Egyet gondolt Mihály úr. Az, hogy ő nem lepheti meg többé semmivel imádott Antóniáját, legyőzte forrongó indulatát. Fogta magát és írt a kegyelmes papának. Pénzt kért — de végezetül azért kijelentette, egyebekben nem enged. Imádja továbbra is Antóniáját, s „vagy ő, vagy a halál!”

Az olvasóra bízom, milyen választ kapott erre az

epistolára vajai és luskodi Vay Mihály úr. Aféle levelet írt neki bizony a hatalmas olygarcha, aminőt nem szokás az ablakba tenni.

Ez sok volt a kis huszárnak, ő megalázza magát, kér, amit világ életében soha se cselekedett, s a gőgös, zsarnok apa kijelenti: pénz nincs, Pankert Antóniát pedig vigye el az ördög vele — t. i. Miska úrral — együtt, mert egyébre úgysem érdemes az a hölgy és ő — t. i. Miska úr — még keserűen fog benne csalatkozni.

Nincs keservesebb, mint eféle prófécia szerelmes emberek. Szerelmes embernek, aki mindent rózsaszínű szemüvegen keresztül lát, akinek az imádottja szent és sérthetetlen bálvány.

Miska most már valósággal rabiátus lett. Fogta a kalamust, s úgy odanyomta a papirosra, mind szerte frecskendett a tinta. Még a szép, fehér huszárköppönyege is, amit hazaérkeztében, prima furia, odadobott az asztalra, csupa merő pecsét lett tőle. Mikor elvégezte az írást, nagyot fújt, egymáshoz csapta sarkantyus két lábát és elkezdte hangosan olvasni:

----levelét vettem,

Benne pénzt kerestem —

De nem leltem.

Ami illotti Panker Antóniát,

Fogadja, mint kedves atyafiát,

Azért, hogy excellenciás urak vagyunk —

Kutsának parancsolunk.

Vay Mihály,
huszár káplár, m. p.

Szépen összehajtogatta aztán, s nagyobb hitelesség okáért le is pecsételte az átnyilazott szarvast ábrázoló pecsétnyomó gyűrűjével, rá írván a borítékra édesatyjának három sorba se férő mindenféle rangját és címét.

Erre a levélre aztán nem jött semmiféle válasz. Ellenben Tóth fiskális úrnak még szigorúbb rendelet adódott ki, holmi havi gázsik és egyéb zulag-ok irányában.

Miskának időközben egyik-másik jóra való vén tantija írt nagy, öregbetűs leveleket. Kövesse meg szépen a haragos excellenciás urat, hagyja pokolba azt az Antóniát, térjen észére. — Ez és egyebek valának a hosszú, négy árkusos levelek sommázatai. De akárcsak falra borsót! A káplár úr nem követte meg az excellenciás urat, s ha szerelmében lehetett fokozatról beszélni, még dühösebben imádta Pankert Antóniát.

Bajos az asszonyi állatok érzéseit kifundálni. Ebben az esetben is sokan az excellenciás úr véleményén voltak, t. i. hogy merő érdeken alapszik Antónia ő nagysága vonzalma. Akadtak ellenben olyanok, akik mindent Miska személyes előnyeinek tudtak be. Lehet, az arany középutat vallotta Antónia, vagyis, a földi javakat is szem előtt tartotta,

de nem volt ellenére a nyalka, kedves, jó kis káplár személye sem.

Mert jó volt Vay Mihály. Egészen a gyöngeségig jó. Talán a sótalan prófontot is gyönyörrel ette volna, csak Antóniának tudjon megszerezni mindent, aki Ő előtte sum mázat a volt minden asszonyi tökéletességnek. Ámde nemcsak érzéseit, még gondolkozási módját is bajos kifundálni az asszonyi állatoknak. Tudj' a dér, mi ütött Antónia ő nagyságához. Elkezdet Miskával nagyon foghegyről bánni.

Valamikor, amikor a káplár urat abba a rongyos kis városba helyezték, és megösmerkedett Pankertékkal, épen ellenkezőleg volt minden. Még a privadienert is jóféle rozsólissal traktálták, ha bukétát hozott. Sorra főzték ebédre, vacsorára a Miska kedvenc ételeit és hetenként legalább háromszor tálaltak túrós tésztát. Olyan omlós, foszlós pogácsát sütött neki Antónia saját apró kacsókájával, hogy a püspök is megnyalhatta volna utána a száját. Csoda régi borok kerültek elő a pince fenekéről, meg olyan lengyel pálinka, aminő hetedhét országon se találatódott. Szóval tyúkkal, kalácscsal fűvelték Vay Miskát, még a helyét is megtörülték, amíg csak nyakig bele nem zuhant a szerelem nevezetű sötét verembe.

Antónia egyik rokona figyelmeztette ugyan: nem minden fenékgig tejfel. Elmondta, hogy Antónia önző, hiú, senkiért áldozatra nem képes, de saját érdekéért mindent feláldoz, nincs benne érzés, komédia nála minden — s más egyebeket. Persze, az ilyen Cassandra-szerű kijelentések akkor nem igen hatottak a kis huszárra, most azonban mindegyre jobban eszébe jutottak.

Egyre több örömcsopp vegyült a mézes kehelybe. Antónia szörnyen önálló természet volt. Ha akkor már dívott volna a feminizmus, egyéniségnek nevezték volna. Es mert Miska is erőszakos, de kiváltképen dacos természet volt, a két éles kard nem igen fért meg egy hüvelyben. A veszekedéseket hol ez, hol az okozta. A diabolus rotae leginkább Antónia egyik testvére volt. Ez egyre bujtatta nővérét Miska ellen. Ha találkoztak, ha beszólt vele, mindjárt megérezte a hatást a káplár úr. A parasztgöggel szaturált ember mutatni akarta, hogy neki nem imponál a gróf. Akármit tett is érte Miska, egyetlen szóval sem tartotta érdemesnek megköszönni soha, sőt ha gyöngéd figyelmekben részesítette Antóniát, ennek a hatását is durva, cinikus tréfákkal igyekezett kisebbiteni. Újában volt Miska, mert az átlátott a jellemén, nem úgy, mint a nővére, aki elvakult szerete-

tében akárhányszor önmagát is bajokba döntötte miatta. Mentői jobban instigálta Antóniát a testvére Miska ellen, annál kelletlenebb lett. Az apró figyelemek, amelyek olyan jólesnek a férfiembernek, teljesen kimaradtak. Pogácsának, lengyel pálinkának hírmondója se maradt. Setette, se vette Antónia Mihály urat.

Miska is kezdte érezni azonban, hogy száll alá mindjobban bálványa a piedestálról. Egyre sűrűbben jutottak eszébe a rokon próféciái, de még csak rövid intervallumok valának ezek. Miska egy szerető, gyöngéd szóra, néha egy tekintetre is, azonnal békült s a régi lángolással vette körül ideálját; sejtette azonban, a meg-megújuló hántások, a kicsinylő bánásmód — szakadásra fognak vezetni.

Egyszer aztán a közeli erdőből jöttek elő valami sétából, mert mind a ketten nagyon szerették a szabad természetet. Miska a kapuig kísérté Antóniát, ő nagysága itt kezet nyújtott, — aztán hanyagul vetette oda:

— Hallja, Miska, ezután csak akkor jöjjön hozzánk, a mikor meghívjuk.

Vay Mihály először nem hitt a fülének. Sóbálványként maradt állva, de mikor Antónia újra megismételte mondasát, úgy érezte, mintha taglóva-ütötték volna főbe.

Ő, ő, Vay Mihály, várjon Antóniától meghívást az ő házukhoz, ahol második otthona volt? Amiért ő odaadta volna mindenét, az életét íi, ha kívánják.

Valami iszonyatos keserűség állta el egész valóját. Nem tudott szólni, csak állt, csak nézett hűséges szemével Antóniára, akinek egy pillanatra talán mégis fájhatott ez a tekintet, mert elfordult kissé s hirtelenében a „világgal”, „pletykával”, más efféle haszontalan mentségekkel hozakodott elő. Mintha réges régen nem tért volna felettük már napirendre a legeslegvénebb kávéénike is! Hiszen sokkal kisebb pont volt még akkor Miska úr, de meg Antóniáié, hogy annyi idő alatt, a legrongyabb kis-, városban is ne akadjon más szóbeszéd, mint az, hogy a káplár úr Pankert Antóniánál szokott theázni.

Egy pillanatig tartott még Vay Mihály kábult zsidbadtsága. Ez alatt a pillanat alatt átvillant a lelkén mindaz, amit ezért a nőért áldozott. Aki miatt összeveszett édesatyjával, meghasonlott minden rokonával, akiért nélkülözést, nyomort képes lett volna eltűrni, akiért elvont volna magától mindent, csakhogy ötlet árasztassa el mindennel.

Főlemelte fejét és csöndesen, szomorúan csak annyit mondott:

— Na hát nem jövök sehogyse!

És nem tette be többé a sarkantyús lábát Vay Mihály a Pankerték virágos udvarába, és egy álló hétig duhajkodott a nagy korcsmában. Ivott és belekötött minden teremtetett lélekbe.

Vesztére valami lengyel zsidóba is belékötött. Annak aztán jó fővel carta biancat adott, hozzon neki pénzt, mert ő meg akarja mutatni Antóniának: az úr pokolban is úr, — majd éli világát.

A zsidó azonban nem hozott pénzt. Miska nem élte világát, csak búsult. Nagy keserűségében ott hagyta a katonaságot, elbújt egy parasztfaluba, s elő se került, míg az excellenciás úr meg nem tért apáihoz. Ámde ekkor előkerült a carta bianca is! A 80,000 forintnak a fejében elárvereztette Szálkát valami Engländer nevű uzsorás. Annak a 80,000 forintnak a fejében, amelyet Vay Mihály sohasem látott, de amit a lengyel zsidó mégis beleírt abba az emlékezetes váltóba.

Kis okok, nagy következmények. Ha Pankert Antónia akkor, a kapuból egy jó szóval visszahívja az áldott szívű Vay Máskát, nem adta volna magát neki a duhajkodásnak, nem találkozik a lengyel zsidóval, nem hagyja ott a katonaságot s legalább is mint generális végzi be pályafutását az a lángeszű,

kedves, szép ember, a helyett, hogy egy kis, megmaradt skvarkán, a Sándor-tanyán, hallgassa a fű növést, — gondolkozzék az asszonyi állatok hiábalóságán ...

A RÉGI VÁRMEGYÉRŐL.

Kint üldögéltünk a kertben. Ott, ahol valamikor még a dédapám üldögélt. Anyai nagyapám nagyapja. A kapubálványokon még ott áll a mellszobra, vasból.

Csupa vert vasból vannak a kerítések, a kapuk is. Minden a saját hámosaiban készült. A szálás toboz-fenyőt az aljban még sajátkezüleg ültette a hatalmas úr, és egy igen vén körte is búsulgat a kerítés mellett, amit maga ojtott. A fal mentében a fűgefák csemetéit valamikor még az öreg palatínustól kapta. A hajdani Nádorkertből valók.

Már szinte zöld szőnyeggel takarják el az ősi kúriát, amely sajátságos véletlen folytán mindig leányágra került, öt unokája volt a dédapámnak, és amikor közel százéves korában elhunyt, a belsősegeket mind korán elhunyt kedvenc leánya leányának, Beniczky Máriának hagyományozta, nem a

fiútestvéreknek. így jutott a szlavnicai Sándor, majd a Taky-család kezére.

Csendes őszi délutánban, amikor minden az elmúlásra emlékeztetett, mink is elmúlt dolgokkal hozakodtunk elő. Régi, cserhádi szép asszonyokról, szerelmeikről, hét országra szóló névnapokról, szüretekről. A régi vármegyéről . . .

Mert az is elmúlt. És Földváry Misi bátyánk volt az utolsó vicispán. Sohasem lett főispán, pedig épen csak egy hajszálon múlt. Hogy miért múlt — azt vagyok épen elmondandó.

Hatalmasabb, erősebb minisztere talán sohasem volt még az országnak, mint Tisza Kálmán. Lehettek ellenségei, voltak is csóstitül — lehettek hibái, — de azért azt még azok is elismerték, hogy ízig-vérig magyar volt. Erős gerincű, keménynyakú kálvinista úr. És volt egy gyönyörű szop emberi jellemvonása. Hálás volt Tisza Kálmán mindenkoron az ő embereihez. Aki érette, politikájáért exponálta magát, azt sohasem tette jégre.

Már uralkodásának végnapjait élte a generális, amikor arról kellett gondoskodnia, hogy az ország vezető vármegyéjének üresen álló székét betöltse. Földváry Mihály volt az alispán, arra gondolt Tisza. Ezt a kedves emberét még megörvendezteti bukása

előtt. Rendületlen hazafi, nincs ember, aki ne szeretné a vármegyében. Népszerű lent és fönt. A régiéknél még az is nyom a latban, hogy felesége az egy alispánnak, a nagy Földváry Gábornak a leánya.

Megcsinálta nyomban a felterjesztést. De elvetették. Talán először történt ez Tiszával, ha valakit fölterjesztett. Egyetlen egy kérdést intéztek hozzá:

— Ez az a Földváry, aki a boszniai fuvart megtagadta?

Tisza kénytelen volt igen-nel felelni. És Misi bátyánkból nem lehetett főispán. A boszniai fuvar megtagadása főbenjáró bűn volt bécsi körökben.

Kedvetlenül jött haza Tisza Kálmán. Este elment a régi szabadelvű körbe, aholott akkoron még ott járt-kelt örökös, kedves, szelíd mosolyával a jó kockás báró, s folyt a történelmi tarok. Csak a Ferraris képen van még meg, s erről a képről írta félig humorizálva, félig melanchólikusan nemrégén a nagy palóc, hogy „közepét már kiharapta a halál foga.” De akkor még folyt, s minden este összegyűltek a Lloyd épületben a generális hű emberei.

Azon az estén is így történt. Tisza Kálmán rosszkedvű volt, s osztás közben megmondta inti-

musainak: nem bírta keresztülvinni az öreg Misit. Aztán elgondolkozott:

— Holnapután megjelenik fölmentésemről a királyi kézirat s nekem addig hell főispánt hagynom Pestvármegyében.

Tahy Lajos, aki mint kitűnő tarokkos jutott be a történelmi parthé-be, de nem igen politizált, mint pestvármegyei ember mégis fölleszt a szóra. A pestvármegyei emberben, mindben, szörnyen meg van a localpatriotizmus. Ez mozdult meg Tahy Lajosban is:

— Mondanék egyet, kegyelmes uram, ha meghallgatnál, — fordult a generálishoz, aki egy pillanatra letette a kártyát.

— Csak ki vele.

— A királyi kézirat csak holnapután jelenik meg. Egy teljes napod van. Huszonnégy óra nagy idő. Próbáld meg Beniczky Ferit. Az már volt államtitkár is, intendáns is, jó lesz főispánnak is tán. Aztán meg egy Beniczky mindenhez ért, ha akar.

Tisza Kálmán egy kicsit hunyorgatott a szemével, aztán föl húzta a vállát. Ha pestmegyei ember lett volna, bizonyosan azt is utána veti: üsse part, nem bánom.

De így se bánta. Megtörtént a fölterjesztés és

harmadnapon Beniczky Ferenc főispán kinevezése ott állt már a hivatalos lapban. Ez volt Tisza Kálmán utolsó miniszterelnöki fölterjesztése.

Földváry Misi bátyánk pedig fogytig vic'spán maradt. És fogytig megmaradt a vármegyéje legnépszerűbb emberének. — Kedves embere volt nagyon Károlyi Sándornak is. Kivált sokat működtek együtt a 80-as évek legvégén, amikor a nemes gróf az országos szövetkezeteket szervezte. Forster Aurél, György Endre, a későbbi miniszter és elsőrendű közgazdasági írónk — segítettek neki nagy munkájában. Pest vármegyében nagy szerep jutott Hajós Józsefnek, Tahy Istvánnak, meg Misi bátyánknak is. Sokat kellett jönni-menni mindig a szövetkezetek ügyében s ez nagy sor volt Földváry Mihálynak. Mint aféle igazi régi szabású úr, sehogyse tudott a vasúti menetrendekkel megalkudni. Az a huncut masina úgy elszalad az ember orra elől, mint a pinty, ha nem pontos. Az nem a János, aki addig áll a négy tátossal Tasson, ameddig a gazda akarja.

És hogy pontos legyen és el ne késsen, rendszeren három órával előbb kiült már az indóházba Mihály bátyánk, úgy hogy a pestmegyei urak róla mondták:

— Ha Földváry Misi reggel utazik, előtte való estén issza meg a früstök kávéját.

Aztán meg egy fekete, rengeteg bő szűrt is vitt magával mindig Misi bátyánk. Világért sem hagyta volna itthon még aratáskor sem.

Így tett egyszer, 1889 július 14-ikón is. Kocsin mentek Fóthról Tó-Gyökre, Károlyi Sándorral, Forster Auréllal, György Endrével és még többekkel az ottani szövetkezet megalakítására. Rengetegül forró nap volt, csak úgy lihegtek az urak s egyre tréfálkoztak Földváry Mihálylyal, mi a ménkűnek téteti az ülésre azt a vastag, fekete szűrt. He Misi bácsi ebben sem engedett a negyvenyolcból. Csak hagyják a szűrt szűrnek. Nem kór az enni.

Tahy István pazar úri vendégszeretettel látta vendégeit. A nagy, bolthajtásos ebédlő-asztala csak úgy roskadozott a sok enni-innivalótól. A hivatalos ügyek, aztán meg jóízű beszélgetések elterelték a figyelmet a vastag szűrről. Ott fityegett az szép békességben az előcsarnok fogasán.

Úgy négy óra tájban Károlyi Sándor indult el elsőnek. A négy tüzes mén sebes trappban kanyarodott be a falu utcáján. Csak akkorka felhő volt akkor még az égen, mint egy csipkés asszonyi zseb-kendő. Csak egy csöppet mozdult meg a kertben a

fák lombja. Mint valami könnyű sóhajtás. Olyan, mint mikor a szív még csak sejt valami nagy fájdalmat.

Am egyszerre megzendült a vihar orgonája. Zúgott, csattogott a fürgeteg. Jobbra-balra hullt a mennykő s a feketére változott eget tűzoszlopokként hasogatták át keresztül a villámok. Olyan hideg lett egyszerre, hogy a didergő urak Irervekérték a házigazdát, fűttené, s úgy, a lángoló tűz köré ülve, aztán folytatták és végezték a hivatalos munkát. A legöregebb ember sem emlékezett ilyen zivatarra. Talán a nagy kolera óta se volt ilyen, amikor Budáról hozták haza a konziliárius úr unokáit, akiknek meghalt az édesanyjuk. A júüusi forróságot novemberi hideg váltotta fel, s valamennyi úr csak úgy didergott a vékony nyári ruhában. Bezzeg nevetett Földváry Misi bátyánk, beletakaróznán nagy, vastag szűrétbe s mutatóujját fölemelve mondogatta:

— Nyáron gúnyádat, télen tarisznyádat el ne hagyd. Így tartották ezt eleink.

A tó-györki rettentő zivatar után nem is incselkedett többé senki a vicispán úr szűrével. Nagy tisztelettel tekintett rá a vármegyei fiatalság, ha ott látta lógni a vármegyeházán, a Misi bácsi lakásának

az előszobájában. Abban a rettentő zivatarban esett meg az is, hogy Károlyi Sándor Tó-Györktől Váé-Hartyánig hat óra hosszáig ment. Nem látott a kocsis és a szakadó zápor olyan sebes árral rohant, hogy meg kellett állani, mert nem bírtak menni a lovak. Reggel felé értek el Mogyoródra. Itt a gróf inasát beküldte majorjába s négy ökröt rendelve ki, a rémítő vízmosásokon és óriási sáron át ezek vontatták el hintóját a főthi kastélyba.

Misi bácsi, Beniczky Ferenc alatt is, egészen haláláig viselte az alispáni tisztet. Akkoriban Beniczky Lajos volt a vármegye főjegyzője. Egy gazdasági kiállításon történt, a vármegyei comitó fogadta épen az érkező főhercegeket és magasrangú vendégeket. Földvály Mihály, mint alispán, mutogatta be őket egyik vérbeli szép asszonynak:

— Beniczky Ferenc főispán, Beniczky Lajos főjegyző, Beniczky Ádám, a kiállítás elnöke, Beniczky Gábor, Beniczky Béla, Beniczky Attila bizottsági tagok, Beniczky . . .

De többet nem szólhatott a jó Misi bácsi. A szép asszony piros ajkát mosolyra vonta s kedélyesen odaszólt az alispánnak:

— Jessys! Wiederum a? Beniczky . . .

Ebben a pillanatban, gomblyukával fehér szeg-

fűvel, egy nyalka fiatal úr közeledett Misi bácsi felé. Vésztjósón vonta össze szemöldeit a hatalmas vármegye hatalmas alispánja s tiltólag emelte fel pecsétgyűrűs ujját. A nemes úr állva maradt, de nem tudta elgondolni a vésztjósó tekintet okát, mert máskor nagyon szerette őt Misi bácsi. Mikor vége volt a fogadásnak, tisztelettudóan meg is kérdezte, mért nézett rá olyan dühösen: — Akárcsak törülköző lett volna a lábamon!

A fehér kamáslit hívta így Misi bácsi, és szívből gyűlölte a módizó legények bokáján.

— Mert már torkig voltam a Beniczkyekkel, öcskös, vagy kilencet mutattam be épen s akkor is olyant hurcol eléem az ördög, aki legalább is félig BeniczJcy . . .

De nevetett már a jó viceispán úr akkor s megveregetvén a fiatal ember vállát, nyájasan tette utána:

— Azért szívesen lát ám Eliz néni vacsorára. Meg én is . . .

Ilyen volt az a régi vármegye, ilyenek voltak azok a régi vármegyei urak, akik ott éltek-haltak abban a gránátos-utcai iromba házban, amelynek annyi szomorú meg víg históriáját hagyták nekünk örökségbe.

RÉGI ASZTALTÁRSASÁGOK.

Ködös, lucskos, őszi estében fekete nyirok fekszi meg az aszfaltot. A légszeszlángok szinte sírni látszanak a szennyesen fakó, homályos levegőben. Magányos ember ilyenkor csetlik-botlik ide-oda. Köre smárol-korcsmára, kávéházból-kávéházba ténfereg. Nincs otthona és mert Hartmann szerint: der Mensch ist ein Herdenthier, keres valamiféle kompániát. Valami asztaltársaságot. A meleg, puha otthonért, bizony hitvány surrogatum ez. Már megmondta Duplessis Armand, a későbbi híres Richelieu herceg: a legényember úgy él, mint egy isten — és úgy döglük meg, mint egy kutya.

Minden korcsma unalmas, sablonos. Akár a Bristol ragyogó, tükrös terme, akár a bableves csárda. Utóbbit különben csak nach hören-sagen ismerem. Világéletemben averzióm volt a kedélyes, piszkos szalvéták, meg a pöcsétes frakkú kellnerek iránt.

Különben az asztaltársaságok ia többnyire sablonosak. Legények járnak oda. Igaziak meg talmik. Vagyis elvált urak. Tényleg, vagy csak úgy pápista módra: ad toro et mensa. Az igazi legények még jobban tűrik a korcsmát, mint az elváltak. Ezeknek eszébe jut az otthon bája, sokszor megakad torkukon a falat s régi, téte-á-téte-ben elfogyasztott vacsorákra gondolva, a poétával sóhajtják: es träumte mir wieder der alte Traum. A hangulat is majdnem minden asztaltársaságnál egyforma. Egy kicsit politizálnak, egy kicsit megbeszélik a napi eseményeket. Megkritizálják a legújabb darabokat, szidják itt-ott az asszonyokat s egy-egy vastagabb éle, afőle Deák Eerenc-anekdota, is elcsúszik.

így volt ez talán kezdettől fogva — és talán a hét vezér képezte az első asztaltársaságot, akik hólyagos bilikomból vért ivának Pusztaszer mezején.

Mátyás király idejében esténkint már egészen regulárisán összejöttek a budai polgárok. Még pedig a híres „Kelempász madár”-hoz címzett korcsmában.

Még nagyobb lett a társulási kedv a török hódoltság ideje alatt. Kávésbódék gomba módjára termettek s ezekben élvezték a *keif* gyönyörét. Megadó fatalizmusba burkolóztak. Együtt szundikált, mélézött hívó és hitetlen budai spicsz.

A XVII. század vége felé nagy hírre kapott Czupczikin Mária Grafen-Wirtshaus-a. A régi Belvárosban, a mai Klotild-palota tájékán állt s nevét a sok főrangú úrtól kapta, aki ott megfordult. Péntek este itt gyülekezett az akkori jeuncsse d'orée, itt határozták el, szombaton hol lesz tánc, és vasárnap melyik templomba mennek el misére.

A *tánc*-ok még a XVIII. században, Mária Terézia idejében is nagyban divatoztak. Kivált farsangi alkalmakkor. Farsang három napján reggeltől estig mulatott a fiatalság. Ebből a három éjjel, három nap folyó murikból néha óriási verekedések, zavar-gások támadtak. így egy Ízben olyan, szinte kis háború számba menő csetepaté kezdődött, a belvárosi Zöld kert cimerű vendégfogadóban, ami jurátusok és bürgerek közt napokig tartott. Többen meghaltak, így egy előkelő, Szathmáry Király József nevű ifjú nemes úr, aki a cécóban kapott sérüléseiben pusztult el. Mária Terézia szigorúan vette a dolgot, vizsgálatot rendelt, a főkolompásokat kemény büntetéssel sújtotta.

A XVIII. század elején magyar actorok, litte-rátusok is alakítottak már asztaltársaságokat. Egyik nevezetesebb az „Arany kéz“-korcsmában ült össze. Ez a traktér, közel a Rundellá-hoz, a mai Aranykéz-utcában állt.

Sűrűn megfordult itt Katona József, a „Bánk bán“ halhatatlan Írója, aki tudvalevőleg, mint delectans actor, maga is játszott akkoriban a „magyar Színjádzó Társasággal.“ Ez időtájra esik rajongása Széppataki Róza iránt, — a fekete szalag históriája, amelyet az első magyar operaénekesnő, az író egy levelére játszi szeszélyből küldött válaszul. Katona elkeseredett, hazament Kecskemétre szürke beamtemek. Teremtő géniusza ellankadt s férfikora legszébb idejében dőlt kora sírjába. Széppataki Rózából Déryné lett s késő vónségében, diadalok és zajos szerelmek után, végezte be életét.

Az „Aranykézébe járt Prepeliczay Samu, Dérynének tavasza. — így nevezi naplójában az ifjú író, báró Prónay titkárát, s „egyetlen örök szereimé“-nek mondja. Woman, frailty is they name . . . Azt hiszem a bájos díva Prepeliczay után még sokszor heszél „örök szereimé“-ről . . .

Katonát principálisa, a vígkedélyű, joviális „Arany kéz“-nél kereste. Karneolgombos kék attilában, hosszúszerű, remek meggyfaszínűre kiszívott tajtékipájával tipikus alak volt a fiskális úr. Rengeteg adomát tudott, pártolta a litteraturát és művészetet s Bálint napján rendesen szerenádokat adott neki az actorok. Ilyenkor valami

„holdvilágról“ szóló édeskés melódiát, kedvenc dalát énekelték el.

Az „Aranykéz“-ben vitattak meg akkor mindenféle irodalmi művészeti kérdést. Ide járt Karacs, a híres rézmetsző, ide Kulcsár, a „Magyar Kurír“ nagyhangú redaktora. Az állandó magyar Theairum mellett agitált már akkor. A füstölgő faggyúgyertyáknál óriási debattok folytak, s néha rávirradt a hajnal a halbseitli-zó kompániára.

Kávéházi asztaltársaságok közül, ugyancsak a XIX. század első tizedeiben, Ösrnert volt a dunaparti „Kemnitzer kávéház” katonatiszti kompániája. Még 1790—95 táján a rövidéletű nádori gárda tagjai jártak ebbe a fényes helyiségbe. Véghelyi kapitány itt játszott gyakran Landslcnecht-et Pyber és Ordódy hadnagyokkal.

ösmeretes a nádori gárda történetében a két utóbbi név. A játékszenvedélynek annyira rabul esett a két nyalka tiszt, hogy utóbb megölték és kirabolták a kapitányukat. Ferenc császár erre menten feloszlatta a nádori gárda intézményét.

A Gyulai-Regement tiszt urainak itt volt a Tafelrunde-ja. Ez volt akkor a házi-ezred. Ugyancsak itt mulatoztak msoa-ok is. Egy alkalommal valami aetrix miatt olyan csetepaté támadt a gyalogosok és

vasasok közt, hogy egyik vasas tiszt, pásztori Rózsa János, párbajozott is e miatt. Rózsa János, a hadseregben annyira tiltott duellum miatt aztán sánkra került volna, ha maga Alvinczy generális nem veszi pártfogásába.

Zajos napokat látott a múlt század húszas, harmincas éveiben a régen elpusztult „Fehér hajó” meg a Jean. Ez utóbbi helyen csak étkezni lehetett, míg az előbbi szállóul is szolgált.

Teleki József grófnak a patvaristái tartották asztaltársaságait a Jean-nal. Itt jöttek össze Jászay Pál és cimborái. Komoly, törekvő fiatalok. Ifjúsága a későbbi oly nagyfontosságú korszaknak. Ha valamelyik ifjú cenzúrázott, olyankor sampányer került az apró, kerek márványasztalokra. Tanultak, mulattak is módjával — de soha vad duhajkodások itt elő nem fordultak.

A vad jurátus-ok asztaltársasága a Két pisztoly-hun tanyázott. Itt olyan rémes murik tartattak, hogy a vér és bor vegyesen folyt néha az üvegcserepekkel borított billiárd zöld posztóján.

Nagyon érdekes a máig is fennálló, régi, jó öreg „Magyar Király” egyik asztalának története. A Reform-magyarország geniális, bálványozott vezére, Wesselényi Miklós vacsorázott itt egy időben minden este.

Akkor volt ez, amikor a szomszédos nagy német Theatrum hírneves művésznője, Hagen Charlotte lakott a szállóban. Wesselényi annyira beleszeretett a bájos német színésznőbe, hogy közéletet, politikát mindent teljesen elhanyagolt. Elvbarátai oda mentek aztán utána, mert tudták, ott okvetlenül ráakadnak, A jurátusok nagyon meg is nehezteltek, amiért a nagy magyar német asszonynak ajándékozta szívét — s kifütyülték Hagen Charlotte-ot. Egy ízben pedig, mikor Wesselényi karján vezette a művésznőt, vagy harminc jurátus sorfalat állt a szálló kapujában, egyikőjük meg harangozni kezdett a jelző haranggal. Wesselényi dühbe jött, provokálta az ifjakat s közülök a főkolompos megverekedett a híres vívóval. Sajátságos, hogy tömérdek párbaja közül ebben az egyben sérült meg csak a kiváló férfi. A Wesselényi-Hagen ügygyei foglalkozott akkoriban Pesten és Budán a főrangú társaság is, és mindenki. A nagy hullámokat vetett szerelmi ügy csak akkor ért véget, mikor Hagen Charlotte egy németországi színházhoz szegődött. Wesselényi azonban sohasem felejtette el, s csak igen későn, egészen váratlanul nősült meg.

A húszas évek kis irodalmi köre a „Hét választó“-hon gyülekezett leginkább. Kisfaludy Károly

járt ide vacsorázni, s az ifjabb generáció nemcsak szavait leste, de megfigyelte még redingó-jának állását is. Mert híres gavallér volt a „Tatárok Magyarországon“ írója. Mindig utolsó divat szerint, gyönyörűen öltözködött. Életének utolsó szakában ugyan teljesen elhanyagolta már magát. Akkor volt ez, mikor Löffler Karolintól elszakadt, s a szakítás után elköltözött ideál-jának családjától. Se dolgozni, se nyalkáskodni nem kívánt már Kisfaludy Károly. Leült a korcsmaasztal mellé, s fejét kezére hajtva, többnyire csak a mások beszédét hallgatta, az egykor oly briliáns társalgó. Haláláig önfeláldozó barátja, Hunkár Antal tartott ki mellette estéről-estére s a kis Schcdel Franci, akiből később a nagy Toldy Ferenc lett. Halála előtt néhány héttel nem jött el már az asztaltársaságba. Hunkár lakására küldette vacsoráját a beteg poétának. Az asztaltársaság tagjai ilyenkor mindenféle tréfás dolgokat izentek Kisfaludynak, lerajzolták magukat, hogy ülnek búsán. Az elnöki székre egy köcsög kalapot pingáltak, s aláírták: a fejet is várjuk alája. Azt bizony már nem igen tudta fölemelni vánkosáról akkor szegény Kisfaludy Károly. Egy ködös, novemberi estén kilobbant a fényes szellem.

Víg, zajos volt a Józsa Gyuri-féle asztaltársaság

az „Arany sas“-ban. Regényben, versben, adomában annyiszor megörökítették azonban már ezt, hogy csak ismétlésekbe esnénk disznótoraik, nagy névnap cécóik elmondásával. A legkimagaslóbb névnapokat a kompánia fejeinek, Józsa Gyurinak és Keglevich Miklósnak a tiszteletére tartották. Ma is megvan az asztal, amelynél mulatoztak. A tót csákmánya alá került Arany sas összes bútorait ugyanis Szemere Miidós vásárolta meg s nagy kegyelettel őrizi.

A „Csiga“-beli asztaltársaságban, a negyvenes évek írógárdája mulatozott. Vörösmarthy elnökölt és hihetetlen rossz, saját termésű borát itta mindig. Itt már nem pipázott mindenki. Szivaroztak is és a szokatlanul új módi, vaskos Szent-András dohánytekerceket, a Szózat írójának nyomán szivolá-nok nevezték el.

A Pilvax-beli tizek asztaltársaságát megörökítette a história. Nevezetes mulatóhelyei voltak a sírvavigadás korának a Komló, a Licinius, a „Zenélő óra“. Utóbbi helyen az írók gyűltek össze. Asztaltársaságuk tagjai közé tartoztak a szép, hetyke kis Lisznyay Kalmus — lebegő árvalányhajjal kalapján, újjai közt fokosbaltáját pörgetve. Itt születtek gyakran a bájos Palócdalok, a verses rigmusok,

köszöntők. Ezeknek a gyártásában ritka tehetséget tanúsított Lisznyay. Az a verse, amit az Ilkey fiuknak, az ötvenes esztendőök híres Mecénásának szüretjőre írt, ma is egyike a legszebbeknek ebben a nemben.

Itt mulatott a matador, Degró Lojzi. Mindig tiró á quatre epingle. ő csináltatta a 170 forintos hímzett, brüsszeli csipkés inget lakodalmára. Erről országszerte meséltek akkoriban. Szájában Carvajal füstölt és pezsgő nélkül sohasem vacsorázott. Grand seigneur volt szokásaiban. A gondolkozásában is.

Tóth Kálmán már akkor kitűnő poéta hírében állott, Székely Jóska pedig, aki malcontents öreg úrként mint a vármegye levéltárnoka végezte életét, azon vitatkozott Kövér Lajossal, ki a nagyobb író, Shakespeare Vilmos, avagy „Sekszipir“ Jóska, ahogy pajtásai Székelyt elnevezték. Aztán ittak gyakran és nagyokat. A hazáért, a szerelemért. Mindenért, amiért inni lehet, mert hiszen akkor sem volt boldog a magyar-----

Nemeshegyi asztaltársasága az „Angol királynő“-ben vacsorázott. Itt történt a nagy összeszólalkozás is, amely párbajjal és Nemeshegyi halálával végződött.

Az akkori asztaltársaságokban divatozott a

művésznők kultusza. Mindegyiknek volt kedvence. Ennek régi trubadúri rajongással hódolt. Jutalomjátékok tartattak még akkor, s egyes kedvencek, így a csodaszép Munkácsy Flóra, Bodenburg Lina — Hegedűsné, a bájos Komlóssy Ida, a szó teljes értelmében gereblyéztették a virágcsokrokat, amelyekkel elárasztották őket. Hegedűsnó jutalomjátékára egy ízben, egy nemrégien elhunyt államférfiunk, a Király-utcai Bene-kert összes virágait megvásárolta, s szekér hozta a színházhoz a rengeteg kaméliát, rózsát, violát.

Más idők — más szokások. A trubaduri rajongások kora lejárt. Aki pedig megmaradt trubadúrnak, az le is számolhat. Átgázol rajta, boldogságán a mai reális kor. Nem érti meg őket és ők sem értik meg. Elmúlik minden — de az asztaltársaságok fennmaradnak és szomorú, bús őszi estéken ott álmodik egyik-másik kesergő legény régi otthon, elmúlt boldogságáról.

HAZATÉRŐ HAMVAK.

Bűvös-bájos nyári éjjel. Foszforeszkál a tenger.

Babérerdőben sír, csattog a csalogány. Majd elhallgat. Sejtelmes, néma csönd borul a tájra.

Egyedül vagyok talán már csak ébren, s mintha egyszerre mély, bűgő bang zenésülését hallanám. Orgona és furulya. Édes, epedő, lelkesítő és andalító. HE az? — a tárogató szava. Mintegy megígézve hallgatom. De talán nem is idegen föld lombos berkéből jön. Talán csak lelkem húrjain csendült meg rég elmúlt időknek visszhangja. A nagy ősök szelleme látogat el, a késő utódhoz. Ti lengtek körülöttem nemzetem, családom nagyjai. S elmondhatom a költővel

Mintha nap volna mindenki, oly tündöklők e szellemek. Mert hisz' a dicsőség sugár-mezébe öltözködtenek . . .

Az egyik mintha panaszosan nyújtaná felém karját. Igen, mert aki a hazáért élt, halt — idegen

földben nóm talál nyugtot. Mintha valóra válnék a görög mythos, amely szerint, akit nem az istenek által meghatározott kegyeletes szertartással temettek el, pihenést nem találva bolyong a Styx partjain. A bujdosók lelke is hazakívánczik. Az ő szellemük hatja át ezt a nemzedéket, amikor hazahozták Rákóczi, Zrínyi Ilona, Thököly hamvait.

Útra kelt Vay Adám is. A nagyságos fejedelem legodaadóbb hívének is hazahozták porsátorát. Megint gyászpompát látott az ősi vajai cinterem, az ódon várkastély, a mely ezerév óta büszkén uralja a homokos rónaságot.

Nem köszönheti fejedelmi kegynek ezt a vérről, könnyel áztatott rögöt a Yay família. Kardjukkal szerezték az ősök, amikor Árpád apánkkal, Mén-Maróttól elfoglalták a Nyír homokos vidékét s megvetették a családi bútok alapját. Féket nem tűrő, zabolátlan népség voltak eleitől fogva. Bár Tamást — pogánynevén Vóga — első királyunkkal egy napon keresztelte meg Adalbert, forró, lázongó vérrünk még sokáig húzott a táltosok hitéhez, a „magyarok Istenéhez.“ A zsarnok igáját sohasem túrték. Nincs küzdelem a nemzeti jogért, szabadságért Kopány és Vатtha óta, melyben ne szerepelne a Vay név.

Ez a tüzes, parancsot nem ösmerő vér lobogott

Vay Adámban, a karúében. Előbb Thököli, majd II. Rákóczi Ferenc rendületlen és megrendíthetetlen híve lett, a nemzeti ügyért, a szabadságért élni-halni kívánást hagyván örökül utódainak.

Imádott fejedelmét két ízben látta vendégül vajai várában. Ahol most a gyászlobogót lengette az enyhe nyári szellő, abban az ablakban tűzte ki Rákóczi a felkelés zászlóját: 1703 július 27-én.

Nemsokára a történelmi manifesztum után, amelyben benne zokog az egész nemzet keserve: *Eecrudescunt vulnera . . .* Másnap 800 nemes szállt táborba s július végén, alig egy hónap elteltével, a megyei nemesség egész udvarral vette körül a nagyságos fejedelmet. Vay Adám főudvarnagy, Kállay Ferenc, Gyulay János alezredek, Jékely Zsigmond tábornokmester lett. Vay László maga állított fel egy teljesen fölszerelt „nemes lovasezredet”, amelynek Kállay János lett az őrnagya.

Dicsőséges csaták után jött a balszerencse. Szomorú volt már nagyon a fejedelem második vajai időzése, noha „a magyar urak oda a legjobb szándékkal és reményekkel órlceztenek.“ Vajai összefutétel-nek mondja ezt az időzést a történelmi, így is szerepel a „Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen” című munka második részében.

1711 január 31-én, délután két óraker St. Croix vezérőrnagy és Acton ezredes, továbbá 200 dragonyos kíséretében érkezett Pálffy, Károlyi Sándorral — majd félóra múlva jött Rákóczi kíséretével. A fejedelemmel jöttek Vay Adám, Szentpétery, Colonelli, Sötér Tamás, Cseplész, Kuncsay János, Bagossy László, Ottlyk főstrázsamester s még néhányan. All még a terem a vajai várban, amelyben Rákóczi, tisztességes béke erányában tárgyala Pálffyval. Megvan a pohár is talán, amelyet a lakománál „József király egészségére üríte“ a fejedelem. Lakoma után majdnem éjfélíg folyt még a tanácskozás: „A császáriak azonban annyira csűrénék csavarának, annyira gáládul be akarák fonní a kurucokat“, hogy Vay Adám öklével az asztalra csapván, akkor mondotta: „Ne higyj uram a németnek, akárhogy is hitegetnek“ . . .

Hívei tanácsára meg is szakította Rákóczi a tárgyalásokat — s figyelme XIV. Lajos felé fordult. A franciák hatalmas királyával is leginkább épen Vay Adám tanácsára lépett érintkezésbe. A kiváló műveltségű nagy marsai levelezett XIV. Lajossal, s tőle már 1704-ben kapott is egy minden segítséget kilátásba helyező levelet.

A vajai összejövétel után nemsokára bujdosó

lett Rákóczi, nagy Bercsényi, Vay. Elment keresni a nincset és követték törhetlen hívei. Szomorúan zúgott már akkor a tárogató, bús nótákat kapott szárnyára az őszi zivatar: Zöld erdő árnyékát, piros csizmám nyomát hóval fõdi be a tél. — Meg azt a másik halálosan szomorút, amelyet olyan szívettépõn vertek vissza a Kárpátok:

Hideg szél fúj Késmárk felett —

Édes hazám Isten veled . . .

Letűnt Rákóczi csillaga. Letűnt azoké is, akik törhetlenül harcoltak a pro libertate zászló alatt. De éltette még õket a reménység. És boldog, ezerszeresen boldog volt Vay Adám, akít „Danczkában betegség vert le lábáról,” mert megadatott neki, hogy ne lássa meg a nemzeti eszme teljes bukását. Abban a tudatban húnyta le szemét: Rákóczi megy segedelmet keresni s a Eoi soleil nem hagyja cserben. Ragyogó, fényes sereg élén tér majd a hazába, s diadalmasan leng újra a trikolór a vajai várnak ablakából. Boldog sors érte a húséges, nagy marsait, mert százszorta jobb sors, boldog jövõt remélni, s úgy halni meg, mint reményeinktõl megfosztva, szenvedéssel élni.

Idegen ég alatt húnyta le szemeit Vay Adám — idegen föld borult meghűlt szívére. De most,

mintha megdobbanna ez a porladó szív. Mintha még egyszer életre kelne, mikor hazahozták kegyeletes utódok. Vayak fogták a szemfödél aranyos rojtját, bojtját — Vayak, akik ma se tanulták meg az igábahajlást — akik ma sem tudnak alkudozni. Akik mind, utolsó csöpp vérüket is odaadnák, ha újra fölzokogna, sírna Rákóczi keserű panasza — *Re-crudescunt vulnera . . .*

Csak most hal meg Vay Ádám, Rákóczi hűséges katonája. Csak most tér meg az örök nyugodalomba. A haza, a Nyír földjébe. A jótékony álmot adó puha, lágy homokba, amelyre fehérhájú nyírfák apró, szívalakú levele perdül.

KURUCOK ASSZONYAI.

Őszi hervadásban, virághullás évadján, temet a nemzet. Temeti a legdicsőbbet — leghívebb, legfanatikusabb daliáját a szabadságnak. Ami imádott, rajongóan szeretett Urunkat, nagyságos fejedelmünket. Szentelt koporsója jött haza Rodostó földéből — és haza jöttek a mater gloriosa-nak idegenben porladozott csontjai.

Zrínyi Róna mythosi alakja a magyar históriának. Két hősnek: I. Rákóczi Ferencnek és Thököly Imrének — a „kuruc király“-nak — ólettársa. Atyja, Zrínyi Péter, a szabadságért hal vértanúhalált, bátyja, Boldizsár, a „Gnade János“, holtáig viseli nyakán az osztrák zsoldos hóhórkötelét. Nagyszívű anyja, Frangepán Katalin, már kisdéd korában szívébe oltja a lángoló hazaszeretetei, megtanítja gyűlölni az osztrákot. Hazájának zsarnokát, családjá kiirtóját.

Ahol az ég kékebb, ahol lágyakban zsong a szellő s miriád csillag fényét tükrözi vissza Adriánk síma tükre, ahol tavaszalkonyatban hősök, lantosok szerelméről énekel a fűtös orgonaág mögött csattogó fülemile — élte át gyermek és serdülő korát Zrinyiek-Frangopánok dicső leánya. Csak ilyen vérből sarjadhatott az asszonyok asszonya, aki három éven keresztül állt ellent a zsoldos fegyvereknek — amikor a szabadság már csak „az egygy Munkács várába menekült”.

Szó nem esett akkor még a feminizmusról. Ellen Key, Käte Schirmacher felolvasásokat nem tartottak. Politikai jogokra se tartottak igényt asszonyaink — de hős, de férfi volt valamennyi, amikor ütött a küzdelmek órája. Amikor veszedelemben forgott a haza. Mindnyájunk legdrágább kincse, a szabadság. Szeretni, szenvedni, a bujdosásban meghalni is tudtak ezek a kuruc asszonyok. És mindent áldozni azért, akit szerettek. Vagyont, életet, még a becsületet is.

Szemere Lászlóné összes ékszereit Caraffának dobja váltságdíjul. Csak így mentheti meg férjét a haláltól, akit már vérpadra hurcoltat az eperjesi hóhér. Törhetetlen híve volt a kuruc királynak és kálvinista. Elengedhetetlen bűnök akkora. Sze-

mere László megmenekült a hóhérbárdtól, de az összes javait elkobozták s feleségével „holtig szégyensorban éle . . .“

Micsoda nyomorúságot, nélkülözéseket szenvedett Zay Anna, Vay Ádám főmarsall uramnak „mehagyatott özvegye“, azt már több ízben elmondották. Danckában az imádságos könyvét ékesítő drágaköveket szedette ki, úgy temethette el csak a „lelke urát“. A főmarsall halála után még nagyobb „nyomorúságok jövének rá“. Törhetlen lelkét azonban se gond, se nélkülözés nem csüggesztette. A legdurvább munkát végezte s „tenyere keményebb vala az deszkánál“. Semmi áron nem tudták rábírní, hogy felségfolyamodvány útján amnesztiát kérjen, „avagy teméntelen elkobzott birtokait“ visszakunyorálja. Halálos ágyán sem hagyta el mélységes honszerelme, hithűsége s hetediziglen megátkozta ivadékait, ha a „császár hívségére állának avagy pápistákká lennének.“

Lósárdi Zsuzsanna, Tarczai Anna mind legendás alakok. Losárdi Zsuzsanna a „halovány dalos lány“, aki elmegy az ő kuruc hősével tűzön-vízen át. Követi a tábori élet céda lármájába. Harmatos, hideg éjszakában durva halinaszúr a takarója, kapás nyereg a fejelja. Nem kérdezi, merre, hol van a

pap, aki összeadná szíve választottjával. Ki érne rá ilyenekkel törődni, amikor egy pillanat — megharsan a trombita, tompán dörögnek a csatakigyók és szíven találva, porba hull a nyalka kuruc gyöngyös bokkrétája. Pedig édes anyja Lósárdi Zsuzsannát is tisztos életmódra nevelte, de mikor bűnné lesz az erény, mikor a küzdő férfit elhagyni véték, ő maga adta rá a cifra dolmányt.

— Eredj, Zsuzsi lányom a lantossal. Segíts neki mondani éneket. Es ha kardot kell adni kezébe, pengesd akkor egyedül a kobozt — de mentsétek meg a szabadságot. Ez mindenek felett való.

Tarczai Anna történetét már régen versbe, regénybe foglalták.

Dicső emlékezet, szomorú sors jutott azoknak a kuruc asszonyoknak, akik embereiket követték a bujdosásba — amikor hidegen fújt a szél Késmárk felett...

Ott borult rá a sír „virágok mezején“ Zrínyi Ilonára. „Marmora“ mellett nagy Bercsényi Miklós feleségére, százszorszép Csáky Krisztinára.

A vépi Venus — csak így nevezték Bercsényi Miklósnét, Rodostóban, szomorú estéken, Kőszeghy urammal gyakorta olvastatta még azt a finom nyomású könyvecskét a nagyasszony, amelyikben valami otthoni poéta ékes rigmusokban dicsőítette.

Csáky Mihályné-Klobusiczky Éva úrasszonyon is osztozott egy ideig a számkivetésben — de azt később „eltűrhetetlen módon gyötri vala a hazavágyakozás“ és visszatért Hunniába. Nem tudott meglenni a lengyel szél nélkül, amely a Szepességen úgy belé-beléhasít a csontokba. De mikor ellágyul és az erdők mélyén zúg, bűg és a fenyvesek sötét mélye belézung, mint a legszebb orgonaszó, mégis megfájul annak a szíve utána, aki csak egyszer is érezte. Aki csak egyszer is hallotta zúgását, akinek szerelmes csók mellé zúgott-búgott álomba ringató kíséretet.

A Hortus Hungarorum-ban porladó Mikes Kelemen ideáljáról, Kőszeghy Zsuzsikáról, a rodostói asszonykolonia egyik legérdekesebb tagjáról, is írtak már poéták. „Híváségesen szerété“ a kuruc idők legnagyobb írója, a nagyságos fejedelem iródiákja, Kelemen úr. Mindennap vitt a leányzónak egy-egy piros rózsát. Aranyosvágású papirosra írt verseket. Bercsényi nagyasszonyom örömmel látta ezt a fakadó érzést „abban a szomorú életben“, mert atyja uradalmi tisztséget viselt a vezérnél és Zsuzsikát a nagyasszony „nevelte és istápolta.“.

„Meghala azonban Csáky Krisztina“. Fehér selyem szemfödelet borítottak a vépi Vénus kihült te-

temeire. Valamikor „szikrázó férfielmét, szívet leigázó“ szemére homály borult. „Egyedül marada nagy Bercsényi Miklós.“ A honfiúi bánat mellé most már az elhagyatott, elárvult férfiú bánata is társult. Ki tudná azt megmondani, melyik a nagyobb, a gyötrelmesebb. órákszámba kiült Rákóczi hős vezére a szomorú cyprusligetbe. Ott siratta hitves párját, ahol a madár se látta.

De Kőszeghy Zsuzsika csak mindegyre sűrűbben utána iópózott. „A leányzó nem vala távolról sem olyan szép, sem olyan derék, mint a grófné asszony“, de meg Zsuzsikának eleinte nem is jutott eszébe egyéb, mint a vigasztalás. Naphosszat elhallgatta, hogy panaszkodott, hogy bánkódott a csaták hőse. Reggeltől estig a feleségét emlegette. Annak elragadó bájos voltát, sok testi-lelki tulajdonságait dicsőítette. Bercsényinek tömör, erős stylusa vetekedett Pázmán Péterével. Még írásba is foglalta sokszor bánatos keserűségét. Ezt is mindig hűséges figyelemmel olvasta el Kőszeghy Zsuzsanna.

„Nem vala szemre-főre valami szép, tsak Mikes uram látá így“ — mondja égjük bujdosó Zsuzsikáról, — de „okos módfelette“.

És valóban okos volt a kis Kőszeghy Zsuzsanna. Addig-addig vigasztalhatta, gyógyíttatta

Bercsényi Miklóst, amíg nem egyszer csak „kipirosodának a Grófi Úr ortzái, valé-t mondott a búslakodásnak, de még rozmaring ágat is tüze vadonatúj violaszínű dolmányának a zsinórjába ...” Ezt a rozmaring ágat Kőszeghy Zsuzsika adta és most már nemcsak a „majtényi páston kesergő szép kuruc táborról” énekelt a grófnak, de „gyöngyös violáról”, szerelemről, újra fakadó virágokról.

Búsan látá ezt a változást Mikes, azonban önzetlen, lemondó szívével, amely csak a „kuruc ügyért” dobogott, belenyugodott, hogy „Zsuzsika gróffné akara lenni, egy nagy nemzetbéli úr élete társa” és szépen a háttérbe húzódott.

Szerette-e Kőszeghy Zsuzsanna Bercsényit, avagy valóban csak „grófné” akart-e lenni: ki tudhatná ezt igazán megmondani. Örökös rejtély marad a női psyche. Örök rejtély az asszony, aki egyik szavával nem-et, a másikkal igen-l mond. Aki égbe emel és földre sújt. Aki nélkül sivár és üres az élet és koldus szegény a fejedelem is, ha homlokát nem simogatja puha asszonyi kéz.

A nagy bujdosásban, kietlen elhagyatottságban még ez a balsors is érte II. Rákóczi Ferencet. Hitvese, Hesseni Árnália-Gharlotte, aki valamikor „szenvédelmes lángolással” imádtá a szép, életerős férfit,

nem határozhatta el magát, hogy a megtört, szenvedő lelkű és testű Rákóczit a nagy bujdosásban kövesse. Ott maradt Párisban, a roi soldí udvarában, aki hazug ígéretekkkel annyit áltatta a fejedelmet. Egyedül viselte el a számkivetést szabadságunknak ez a nagy mátyrja. De meghagyta, halála után vegyék ki szívet és küldjék el a francia földre, abba a kolostorba, ahol hamvadoztak a halálban őt megelőzőtt fejedelemasszony kihűlt földi részei. A hű Mikes el is küldte II. Rákóczi Ferenc szívet felesége hamvai mellé. Azt a hű, utolsó lehelletéig szerető magyar szívet, amelyet soha sem érdemelt meg Amália-Charlotte. „Jobbon tevé vala a nagyságos fejedelem, ha Bercsényi gróff uram példájára szintén vígasztaltatni hagyja magát egygy másik Kőszeghy Zsuzsikával . .

A JÓZAN OKOSSÁG.

Bourget, a geniális francia író, az emberi léleknek ez a subtilis analizálója, mondja: „Semmi sem ébreszti fel annyira emlékeinket, mint a dallam és az illat.“ Én úgy vélem, leginkább az illat. Egy levél juttatta ezt eszembe, amelyik ott feküdt mellettem az éjjeli asztalkán.

Mintha a belőle kiáradó illatban egyszerre újra ott élt, lángolt, ragyogott volna az egész múlt. Az az illat volt ez, amelyet egykoron annyiszor éreztem, s ami most beszélt, suttogott, sóhajtott csodaszép tájakról, kékvizű olasz tavakról, égbenyuló havasok bíboros pírban égő ormáról, amelyeknél csak egy szép női kéz lehet fehérebb, amelyben selyemmé válik az alabástrom. És beszélt a szerelemről, ami öröktől fogva van és lesz. Ami megteremtette és összetartja az univerzumot. Ami annyi nemes, magasztos, de annyi gonosz érzés rugója is lehetett. Ami menyországá és pokollá alkothatja a földi vándorlást.

Van szerelem — és kell benne hinni még a leg-ridegebb, legjózanabb léleknek is. Csakhogy ahány individuum, annyiféleképen nyilvánul meg. Kivált az asszonyoknál. Valóságos rendszert lehetne fölállítani erről. Egyik asszony a romantikát szereti. Rajong azokért az ideálokért, akik örökké regényeket csinálnak. Örökké superlativusokban szeretnek és élnek. A másik meg leglángolóbb szívű lovagjától is megkívánja az okos józanságot.

Egy ilyen nemes magyar úrasszonyról mesélt nekem még a nyár elején igazán spártai példát egyik atyámfia.

A K. Julianna meg a Z. Domokos, esete ez. Juli nénénk nagyon szerette Domokos urat, de sokszor bántotta annak heves szertelensége. Mindenben szertelen volt Domokos ur — a szerelemben is. Ebben talán leginkább, s ő is azokkal tartott, akik a poéta elvét vallják: „Perduto é tutto il tempo — Che in amor non si spende.“ Lobogó vére szomjazta az asszony csókját, ölelését. Nagy eszének, képzettségének kevés hasznát vette. Ő tőle ugyan felfordulhatott minden. Nem törődött se a vármegye, se a haza sorsával. Ha odavehette magát Juli néni szoknyája mellé, ragyogott a boldogságtól, és annak az őrizése volt legfő gondja.

Azonközben beütött a szabadság. A félholtat is felrázta lethargiájából a Kossuth-nóta. Domokos ur felöltötte a veres zsinóros, barna attilát. Szeretelensége bevált a csatatereken. A hősök hőse lett. A magyar Bayard, akinek nevét csakhamar szárnyára vette a hír szellője.

Babérral, vérrózsákkal borítva hazaszárguldott aztán egy-egy győzelem után és most már Juli nénlc is forróbb csókokat osztogatott az ő vitéz Domokosának. Akit végre egyéb is érdekelt, mint a szerelem.

Így történt egyszer is, épen valami nagy, döntő ütközet előtt, megérkezett Domokos úr. Szíve dobogott a barna attila alatt és alig várta, hogy két karját ráfűzze Julijának hónál fehérebb vállára. A boldogoknak nem üt az óra: mondja a német klasszikus. Domokos is eldiskurált a szikrázó bakator, a finom pecsenyék mellett, míg végre Julianna aszszony rászólt, ideje lenne kászolódni.

— Azt mondotta, reggelre ott kell lennie. Ha most, éjfélután elindul, S.-ra kocoghat hajnalra.

Domokos hallani sem akart erről a tervről, ő bizony itthon marad reggelig. Ha ötök indul is, elegendő lesz. Nála nélkül úgyse kezdik a támadást. Juli nénénk, aki előbb még a széles, medvebőrös

kereveten üldögélt Domokos úr mellett és simogatta urának szép, magas homlokát, egyszerre csak fölpattant:

— Itt bizony nem marad, lelkem. Micsoda vezér az, aki az asszony szoknyája miatt magukra hagyja a katonáit? Elég volt a csókból. Punktum.

Domokos rezonirozni kezdett. Egy kis bor is volt a fejében. És olyasokat motyogott: ölelésből, csókból soha sincs elég a világon,

— No, pedig én tőlem ugyan egy fiát sem kap többet, Domokos. Szégyelném magamat, hogy amíg mi itt ölelkezünk, addig a haza veszedelemben forog.

Domokos erősködött. Át akarta kapni két karjával Juliannát, de az asszony, mint a gyík, ügyesen kisiklott. Átszaladt a nagy kihúzó diófa-asztal másik oldalára, befutott a szobájába és egy rántással maga után csapta a nehéz tölgyfa-ajtót. Még a kulcsot is megfordította a závarban. Nagyobb biztonság okáért.

A kint rekedt Domokos ur tombolt, öklével verte az ajtót, a sarkával is rúgta. De bizony nem engedett az a becsülettel, komolyan megmunkált alkotmány.

Szinte rekedt volt már a hangja a harag, meg

az ereiben vadul tomboló szerelmes gerjedelem mián, de Julianna nem engedett. Végre könyörgésre fogta a dolgot. Sírt, rimánkodott, mint a párját sirató, epedő, bús vad gerlice. Aki így hallotta volna rimánkodni, esdekelnit egy asszony előtt, bizony el se hitte volna, hogy ő az a Z. Domokos, akinek nevét minden magyar ember ösmeri, becsüli, hogy ő a csaták diadalmas hőse.

Ám a könyörgés sem hatotta meg Juli nénénk szívét:

— Domokos, térjen magához. Meglett emberhez nem illő az ilyen cselekedet. Így csak gyermek tesz, hogy gyenge anyját megrémítse. Magának szent és nagy kötelessége van holnap. Asszonya latrok közt nem maradhat most — amikor talán az utolsó döntő csata előtt áll a nemzet.. . Menjen. Ha az embernek, istennek tetsző szent harcból visszatér — ott kezdhetjük, ahol elhagytuk . . .

Nehéz, sarkantyús lépések Toppantották meg kívül a padlót. Kardcsörgés is hallatszott. Domokos leakasztotta jóféle Al-Bohacen damascén pengéjét a bölényfej mellől, ahová vacsora előtt helyezte. Aztán harsányan kiáltott ki:

— Nyergeljetek . . .

Pitymallott már akkor. A derengő, halavány

sárgás égen, lent, messze a szemhatár pereménél, mint valami égő, izzó vérfény reszketése, bukkant elő a napkorongnak egy pilise. Halk reszketés járta át a fákat, s mintha megremegett volna a föld is, az egész természet, a megújulás édes gyönyörében. Minden életet lehelt. — A harcmezőn pedig, épen akkor, elszánt, hősi halálra készültek nemzetünknek ezrei.

Domokos úr jókor ért még oda. Jókor — hogy meghaljon ő is, hogy a nemzet sírjával egy sírba temetkezzék. Mikor a szent ügy elveszett, ő is akkor bukott le véresen, lándzsától átdöfötte, lováról, s a fölője boruló nemzetiszínű lobogó a magyarnak is csak szemfödele volt már. Lezárult a csókot szomjazó ajk. A forró, lázas vér kihült. Nem dobogott többé a szív, amely úgy tudott szeretni.

Mikor elestének hírért megvitték az ősi kúriába Juli néni épen valami puha, fehér patyolat-vánkost töltögetett finom pillével. Jó fejealja legyen az Ő édes emberének, ha megtér a diadalmas harcok mezejéről. A pogácsát is gyúrták már a konyhán és aprózták a finom rózsaszín bornyúhúst. Abból majd Juli néni sajátkezűleg csinál pörköltet Domokos úrnak. Szép, komoly, sötét szemében egy-egy melegebb, enyhébb sugár is meglobbant. Határozott vonásai meg mintha lágyabb kifejezést öltöttek volna.

Talán arra gondolt, a finom pörkölt, az omlós pogácsa mellé majd a csók is kidukál most már Domokos úrnak. Igaz, szertelenkedéseivel sokszor meggyötörte, de mégis jólesően érezte: nem szereti őt a kerek világon senki jobban annál a szilaj, de nemes érzésű embernél, akinek első, utolsó gondolata mindig ő. Csak ő.

Nem is tudta szegény asszony, milyen igazat gondolt most, s már szánta is a jó Domokost, akit elhagyott menni egy utolsó csók, egy utolsó ölelés nélkül.

— Azt üzenté a méltóságos úr: szereti — aztuán meghalt!

Ezekkel a szókkal inkább bebukott, mini belépett most az udvarra Domokos szolgája. Homlokán lőtt seb. Azon egy vérrel átitatott kendő keresztül kötve. Attilájáról is szivárgott a vér. Többet nem tudott beszélni, összeesett s néhány pillanat múlva ott, úrnője lába előtt lehelte ki a lelkét.

Egymást érték aztán a vesztett ütközet Hióbpóstái. Tele lett a magna curia. Zokogás verte föl lankás erdők alját. Virágos völgy mélyét:

— Elveszett a csata! — Elveszett Magyarország!

Juli néninek mindenki csak az ő hősről, vitézi elmúlásáról beszélt. És a boldogtalan asszony ezer halál kálváriáját szenvedte végig.

— Csak megcsókoltam volna utoljára — mondogatta csendes őszi estén, mikor ott járt a leve-
lüket hullajtó nagy diófák alatt — ezt mondogatta
tavasz nyílásával, amikor a hős sírján virágba borult
a vadrózsa ága. Azt mondogatta késő vénségéig.

Soha se ment be többet abba a szobába, amely-
nek az ajtaját, azon a végzetes estén, becsapta Do-
mocos előtt.

Később új kúriát is építtetett. Oda költözött át.

Mikor, hosszú esztendők elmúltával, végre felette
is betölt az idők teljessége és halálát érezte közeledni,
a régi kúria felé mutatván, hozzátartozóihoz csön-
desen, halkan így szólt:

— Bontassátok le azt a házat . . .

Ebben az egy mondásában benne volt a múlt
összes keserősége. Minden megbánása.

EGY CSERÉP MUSKÁTLI.

Régen porladozik már az ábrándos poétaleány, aki érzékeny szívével, tiszta leikével úgy nem illett a fonó deszkákra. Sajátságos, hogy a színpad, amelynek hivatása az illúzió-keltés, gyakran teljesen lerombolja azoknak az álmait, akik a színpad mögött látják a festett világot. Hányszor sír a komédiás lelke, amíg publikumát kacagtatja. Mennyi nyomorral küzd a sok papiros-koronát, hamis gyémántot viselő szegény színpadi királynő. Kivált a régi világban, — amikor a proportio, meg a majd-lingi járta s a D. D. miatt akárhányszor koplalni kellett a szerelmesnek, meg a tragikának.

Mennyit meséltek nekem még erről a hajdani életről az öreg komédiások! Nagy ambícióval indultak el valamennyien. Egyik Talma, a másik Kean babéraitól álmódott! Aztán letörték. Falusi truppokhoz kerültek. Tragédiák helyett bohóza-

tokban, márványcsarnokok helyett kocsiszínben, ponyvasátor alatt játszottak.

„Költő és a sorsharag egy anyaméhből született“, — írja Petőfi, aki próbálta az írórsor, meg a komédiás-élet nyomorúságát egyformán.

Előtte és utána mégis hány, de hány leányt, ifjút csábított el a dicsőség dőre álma, a korlátlan szabadság után való vágyakozás, rózsaszínű fantomok kergetése. Kivált a hajdani színészgyerek dehogy választott volna más pályát. Akárhányszor ott született az országút közepén, az ekhós-szekérben s mikor haldoklott a színfalak közt, valami népszínmű utolsó felvonásában táncolták kint a csárdást.

Ilyen színész-vér, ilyen színész-gyerek volt Szőlőssy Nina is, a vén, ütött-kopott, rongyos író ideálja. A vén, ütött-kopott, rongyos íróé, aki haláláig el nem felejtette, örökké gyászolta. Aki tulajdonképen maga is meghalt akkor, amikor kedvesére rászögezték a koporsót.

Bátran megmondhatom ma már a nevét is, Ozoray Árpádnak hívták.

Talán nem is igazi neve különben. Az ötvenes esztendőök írói, poétái, ha nevük nem hangzott eléggé romantikusan, avagy épen németes is volt, — cifra magyar nevekkal cserélték föl. Hiador, Zalár, Mind-

szeni. Mind ilyen compositiók. A legszebb kis poétát, a cifraszűrös, árvalányhajás Liszniai Kálmánt, is Damónnak hívták tulajdonképen, csak nemesi előneve volt Liszniai, amit a Palócdalok alá jegyzett, később azonban a magánéletben is ezt használta.

Ozoray Árpád a Hölgfutár egykori írógárdájához tartozott. Úgynevezett „tehetséges fiatal erő” — divatos, kedvelt. Novelláit szívesen olvasták. Egy vígjátékát elő is adták a Nemzeti Színházban.

Annak a kornak naiv, romantikus eszközeivel dolgozott. Kivált a női közönség szerette munkáit. „Senki se tud úgy megríkatni, mint Ozoray.” Ezt tartották a kiadók s mert a hajdani leányoknak olyan igen jól esett magukat a regényhősnő halála felett jóízűen kisírni, eléggé is honorálták.

Mint az írók általában, Ozoray Árpád se ösmerte a pénz értékét. A legszükségesebbre is sajnálta néha a garast, de kidobálta a forintokat, ha valami passziójára kellett. Egy ízben húsz forintot kapott valami kalendáriumi novelláért Müller Gyulától. Horribilis összeg akkoriban egy csomóban. Berecz Károlylyal találkozott, eldicsekedett s a kolléga menten proponálta is, vacsoráljanak a Komlóban s hallgassák egy kicsit Patikárius Ferkét. Ozoray beleegyezett, de már félúton megfordult.

— Nem lehet ma mégse. Valamit kell írnom a Hölgyfutárnak s ha oda megyünk, ott rekedünk. Nem készülök el a munkámmal.

Berecz csodálkozott a nagy lekiismeretességen, biztatta is még egy darabig, de mikor látta, hogy betér a sarki greizlerhez, abbahagyta a hívogatást. Ozoray négy garasért keserű túrót, kettőért kenyeret vett, — még csak föl se váltotta a bankóit — s azután elkészönt, sietve távozott.

Másnap — valami dolga akadt vele Berecznek — fölkereste lakásán, Ozoray az asztal előtt állt s egy iskátulába, vatta közé fehér kaméliákat pakkolt, — Egy forintért adták akkor, télviz idején, a kamélia darabját.

— Tizenöt darabot vettem. Holnap lesz a Szöllőssy Nina jutalomjátéka. Sietek, hogy le ne késsen a postáról, — mondotta Ozoray, azzal a boldog ragyogással szemében, ami még öregkorában is föl-fölcsillant, valahányszor Szöllőssy Nináról esett szó.

Szöllőssy Nináról, az álmodozó poéta-leányról, akit szeretett életében — meggyászolt halálában.

Füreden, a régi Magyarország feledhetetlen vidámságu, kedves, bájos fürdőhelyén, legszebb pontján a szép Balatonnak, szövődött a romantikus történet. Ott a kék tó nyárfás partján, ahol annyi

románról tudtak nagyanyáink; ahol a híres győri cigány, Farkas Miska, a magyar Ständchent húzta zöld-zsalugáteros ablakok alatt, a Horváth-ház nagy dáridói után. Azt a búsat, szomorút, amelyben üzenetét szellő szárnyára, virág szálló illatára bízta a szerelmes, epedő gavallér: — Képeddel alszom el, képeddel ébredek... — Megsárgult billentyűk clavicorniumon remegő kézzel talán még ma is eljártssa egy-egy matróna, s emlékezik a sarkantyú-pengető, immár porladozó nyalka legényre.

— Idealizáltam vele, — mondotta Ozoray bácsi, valahányszor Szőlőssy Ninát említette. Az ötvenes esztendőknék kissé a roccocora emlékeztető stylusában. Amikor semmit sem neveztek a maguk nevéen, amikor mindent cifrázni kellett. Amikor mindig kerteltek az emberek.

Pajkos ifjoncok, az új generáció, tréfálkoztak is a szegény Öreggel eleget. Drasztikus, durva kifejezésekkel rántották le szívárványos menyországából. Szép állatnak, bestiának nevezték előtte az asszonyt . — neki még idolumot — s a szerelmet csak a szociológia egy fontos tényének állították. A brutális, cinikus felfogást: man liebt auch, — Ozoray bácsi nem tudta felfogni, ő a *nur*-t vallotta: csak szeretni, csak a szerelem alkotta egész világát.

Ha engem megfoghatott, a született trubadúrt, a haszontalan álmok álmódóját, — nekem aztán órákig regélt össze-vissza. Néha nagy tervekről is.

Jó barátja volt a nyolcvanas években majdnem éhenhalt geniális, excentrikus magyar mérnök, Kövesdy Dániel. Ezzel hol a tenger alatt égő fáklya, hol a perpetuum mobile feltalálásán törték az eszüket. Egyszer pláne valami légi vasutat terveztek. Kövesdy rajzolt, számolt, Ozoray a jövő nagyhangú reklámjait írta, engem pedig biztattak annak idején, hogy megtesznek fő-fő vezérigazgatónak. Semmi dolgom sem lesz, csak a nagy honoráriumot nyugtázni.

A „modern technika vívmányainál“ azonban sokkalta jobban érdekelt Ozoray bácsi román-ja, — Szőlőssy Nina, akivel idealizált.

Világéletemben utáltam a kis kocsmát, a vörös abroszt, piszkos terítéket, a régibb szabású bohémek Eldorádóját. — De mert a vén író ilyen helyeken volt leginkább elemében, nem egyszer bementem vele a hajdani Kéményseprő-utca sarkán állott Csigába. Nagy kriglit tétettem eléje s valamelyes lavirozás után kedves thémájára tereltem a beszédet.

— Ah, Nina, igen Nina. . . ah, az volt csak a mennyei lény, az volt a szerelem! . . .

Nagyokat hörpintett a habzó árpaléból s megereedt ajkán a beszéd. Színesen, dagályosan, akár csak a Hölgyfutár báli meg színházi referádái. „Éjkorány“, „hajnalsugár szülte bájlény“, „éggő, koralszín ajak“ és „szellemi lágy fordulatok“ csak úgy hemzsegték szóáradatában.

Szegény író volt ő; szegény, kifizetésű színésző Nina. De „noha hercegek borultak piskóta-lábai elé“, a „dicső hölgy“ csak őt, a szegény, „de lángzó indulatú“ dalnokot boldogította szerelmével. „Észbontó Ölelései“-t csak az ő számára tartogatta. A Balaton, az arácsi szőlők tudnának beszélni arról a „rejtelmes, titkos égi kéjről“, amelyben „alámerültek“ s amikor „szent arájául avatta“ Ninát.

A virágot és a „promincni“ cukrot szerette Nina és hű lovagja jóvoltából állandóan bővelkedett mind a kettőben. Megható volt, amikor elmondta: „óriás kiflit“ ebédelt, vacsoráit néha, de Ninának, valahányszor meglátogatta, mindig vett virágot. Ha egyébre nem telt, egy cserepecske muskátlit.

— Ah, utoljára is egy cserép muskátlit vittem neki, mikor már haldoklott Füreden. Egész úton nem ettem, mert épen csak hogy kifutotta Veszprémig a Pitli uram delizsáncára.

Áhíthatosan hallgattam a vén, kopasz embert

a valóságos kegyelettel néztem rá. Istenem! micsoda lovagkorbeli alak, aki majdnem éhen vész, de virágot víz haldokló kedvesének.

— Azóta aztán emlékezetnek okáért, Nina halálának évfordulóján mindig veszek egy cserép muskátlit a sírjára. — Mondotta könnyel a szemében, de előbb elmondta Nina „lelket rázó, szívet megingtó“ haldoklását, ami semmit sem engedett a „Kaméliás hölgy“ utolsó szcénájának.

Később, a kilencvenes évek legelején, Erdélyi Gyula, a novellista, aki nagyon sok jót tett a szegény öreg Ozorayval különben is, beprotégálta a Független Újsághoz. Verhovay Gyula, az egykor annyira körülrajongott, később egészen a magánéletbe vonult publicista szerkesztette ezt a lapot. Akkoriban sűrűn találkoztam az öreg Ozorayval. Eléggé tisztességes fizetést kapott, de azért hihetetlenül rongyosa[^] piszkosan öltözött. Nadrágja alul rendesen rojtos volt, cipőjének a sarka ferde, talpa lyukas s minden úgy lógott rajta, mint a szőlőkbe kiállított madár-ijesztőn a rádóbált cafat. Valahol az isten háta mögött, rossz, sötét pinceszobában ágyat bérelt, kis pörköltet ebédelt és senki sem tudta, mire költi a pénzét, összes luxusa a jó, finom sultan flór dohány volt. De ebből is csak két dobozzal vett, min-

den hónap elsején. Később a kollégáktól kéregetett Virginiát, cigarettát.

Egy ízben találkoztam vele a Váci-utcában. Remek hortenziát cipelt, fehér porcellán-cserépben. Elpirult, mint valami tetten ért diák, aztán halkán, szinte sűgva mondotta:

— Holnapután kirándulok Balatonfüredre. Kínának viszem.

Most már tudtam, hová lesz az Ozoray bácsi salláriuma. Mindent virágba ölt s a virágot Kina sírjára hordta. Drágát, szépet, a legszebbet. Azért járt rongyban, azért ebédelt kis pörköltet.

Nagyon kért, ne szóljak senkinek a hortenziáról.

— Nem értenek azok engem. Más világot élünk ma . . . Csak a durva „testiség“ kell a mai fiatalságnak. Nem érti, hogy az érzékiség fűszere is csak a poézis . . .

Megígértem. Nem is szóltam. Később, — mikor alap már rosszul állt — kiségittem néha egy-két garassal; hadd hordja a virágot, hisz ez neki több, mint a mindennapi kenyér.

Közeledett Szöllősy Nina halálának az évfordulója. Ozoray bácsi egyre izgatottabb lett.

— Mit gondol, kis grófom, kaphatok a kiadóban

vagy tíz forintot? Ennyi okvetlenül kell a muskátlira és az útra.

Nem igen mertem biztatni. Hónapok óta ex nobili officio dolgoztak már akkor a munkatársak.

Négy nappal az évforduló előtt aztán neki-durálta magát az öreg. Bement a kiadóba s kért tíz forintot. Persze, hogy nem kapott. Hatosok zörögtek csupán a fiókban.

Búsan, lecsüggesztett fejjel jött ki. Aztán a Verhovay öcsésétől, egy mindig adakozó, melegszívű jó fiútól, kért — egy forintot.

Egy hétig nem láttuk aztán Ozoray bácsit. Már azt hittük, valami baj érte. Én már attól is tartottam, beugrott a Dunába, a feletti bánatában, hogy nem utazhatott el Füredre. Az ilyen romantikus embertől kitelik ám minden. — A nyolcadik nap délutánján, irgalmatlanul porosan, fáradtan, beállított a szegény ember. Alig volt jártányi ereje, azt mondta, betegem feküdt. El is hitte neki mindenki.

Este azonban, amikor a Dunaparton, a régi Hangli ákacai alatt üldögéltem, a másik oldalról csak integet felém. Sohase keresett fel, ha jobb társaságban látott. Átmentem hozzá.

— Nem voltam ám én beteg, kis grófom.

. . . . A forintért megvettem a muskátlit és elvittem a Nina sírjára — gyalog.

Szerettem volna még egyet-mást megtudni útvjáról, viszontagságairól. De ő csak intett. Sietnie kell a nyomdába korrigálni s reszkető fejjel, ajkán derült mosolygással, tipegett el.

Mélységes bámulattal néztem a roskatag, kopott emberke után. Mennyi ifjú érzés az elaggott testben. Milyen hatalmas szenvedély, melynek még az emléke is erőt ad, amelyért mindent eltűr, elszenved, s amely mindent pótol és amit nem pótol semmi.

NEVEZETES KIGOLYÓZÁSOK.

Egyike a legérdekesebbeknek volt a Forray Iván gróf esete.

Annál érdekesebb, mert asszony van a történetében.

A negyvenes években történt, amikor a fiatal mágnások alul-felül tölcséralakban végződő karcsú hosszúszárnyú kabátokat viseltek, amelyeket méregdrágán szállított nekik Klasszy Vencel. Örökké vidám kedvű Lauka Guszti bátyánk, elmés szójátékkal klasszikus ollójú szabónak nevezte el; Bemáth Gazsi meg azt írta róla, hogy a fatuskóból is Apollót tud formálni.

Gróf Forray Iván nem szorult különben erre. Isten kegyelméből is gyönyörű szép ember volt s hódításairól ma is legendákat beszélnek még igen vén, de igen jó memóriával rendelkező asszonyságok. Mindenfajta női halandó körül legyeskedett Iván

gróf, hogy hagyhatta volna ki programjából a színésznőket.

Egy időben valami Kovácsnó nevezetű actrix körül taposta a földet, aki inkább szépségével, semmint színészi kvalitásaival hódította meg a március előtti Pest publikumát. Tubákszerű redingotban járó, igen szelíd férfiú volt a férj, Kovács úr aktuárius a királyi táblán. Dolga nem fárasztotta valami nagyon. Mindössze annyiból állt, hogy a személynöki ítélmester olvashatlan manupropriája után szépen odakaligrafiázta: Protonotarius Regius. Talán ennél se értett többet latinul, és fejből csupán a hűtlenségi ítéletek bevezetését írta meg ilyen: *In causa fisci regii contra X. Y. propter crimen laesae Majestatis seu perduellionem.*

Tehát nem sok vizet zavart Kovács úr — ott-hon a legkevesebbet. Elment a Zrínyi-be a híres kártyás aktor Parázsóval halberzwelvezni, Iván gróf meg ott lebzselhetett a menyecskénél naphosszat.

Egy ízben, kevéssel, hogy a barátoknál elharangozták a tizenkettőt, fölment a szép gróf a kaszinóba. Fehér nadrág volt rajta, vakandok bőrből, ahogy ezt előírta a nyár akkori divatja. Gróf Teleki László meg Wenckhoim Béla jöttek rá szemközt. Két preux chevalier-ja annak a régi Magyarországnak.

— Hol jártál, csupa zsírpecsét a fehér pantallód?
 — kérdezte Teleki László, mire Iván gróf hanyagul legyintett a kezével.

— Ejnye, de mindent is észrevesztek ... Hát bíz ez a Kovácsné konyhájában történt, oda bújtatott el a menyecske ma délben, mert korán végződött az ülés a királyi táblán. Valami gömöri urakkal pereskedik a Koháry majorátus, és ilyen esetben nem sokáig tárgyalják az apellátát. Úgyis csak egyre megy a vége. Harangszó előtt megjött már Kovács, aki csak két óra felé szokott haza baktatni.

Míg a gróf beszólt, akkorára már egész csoport gyűlt köréje, csupa hosszúszámyú, tölcsóralakú kabátokat viselő urakból.

— Hallgass már erről a thómáról, — intették Teleki is, Wenckheim is a hevesen gesztikuláló gavallért, de ez annál beszédesebb lett.

— Már miért ne beszélnék? Hiszen egy színésznőről csak szabad beszólni. Pláne Kovácsnőről, akiről azt is hallottam, hogy háremhölgy volt valami gazdag bojárnál.

— Ejnye, még se beszélted ki magadat? türelmetlenkedett Wenckheim és hátat fordítva a fecsegőnek, az Augsburgi Allgemeine-t vette kézbe.

A többiek is egyre jobban ráncolták a szem-

öldöküket, aztán keményen végigmérlék Iván grófot. Ezt azonban, úgy látszik, semmi sem hozta ki a sodrából.

— Nem ám, — felelt vissza báró Wenckheimnak. — Nekem van jussom a beszédhez. Színésznőről lehet beszólni, kivált ilyen körülmények közt ... ha kell, akár be is bizonyítom ...

A magyar törvénynek van pedig egy punctuma, amelyet régi fiskális nyelven *exceptio veritatis*-nak neveztek. Ez a punctum az, amely, ha valakinek megsértik a női becsületét, nem engedi meg a bizonyítást. A magyar társadalom mindig hódolt ennek a fölfogásnak. Hódoltak a régi Magyarország híres gavallérai is. Mikor Iván gróf az *exceptio veritatis* körül járt, olyas valami történt, ami sehogy sem egyezik meg a nagy Széchenyi alapította intézet statútumaival. Két oldalról két tölcésérkabátos úr ugyanis valami tapsolás formát hallatott s olyant művelt, amit a katolikus püspököknek bérmáláskor ír elő a szertartás ceremóniás rendje. Olyan kényesek voltak azok a régi gavallérok az asszonyi becsületre, hogy még ilyen körülmények közt sem tűrték meg, hogy egyik társuk megsértse.

Párbajok támadtak a dologból, de ennek dacára is bojkottálták a szép grófot. Becsületszavát

kellett adnia báró Wenckheimnak, hogy elutazik Pestről, sőt Magyarországot is elhagyja hosszú időre.

Meg is cselekedte ezt Iván gróf és évekig vadászott, utazott messze világrészekben, egy nagy, díszes albumban örökítve meg élményeit, — később hazajött, de azután is többnyire aradmegyei birtokain ólt, szívesen hódolva régi passziójának, a nőhódításnak.

Halála is érdekes módon történt gróf Forray Ivánnak. A szó teljes értelmében a trop cT amour ölte meg. Jobban mondva a mohó szerelem. Fogadásból ugyanis olyasfélére vállalkozott, mint amit a Herkules munkái című operettben produkálnak. Azt hiszem, épen a darab hőse cselekszi. Jó magam ugyanis nem láttam ezt az operettet, mert — bár kinevetnek ma ósdi felfogásomért — én még most is csak szívetnemesítő, lelket gyönyörködtető Játékdarabok kedvéért járok néha Theatromba.

Belehalt Iván gróf ebbe a vállalkozásba s vele kihalt családjának férfi ága. De kihalt már az ilyen típusu gavallér is, akinek hibái, tévedései nem az egyénben, de a korszellemben rejlettek. Az a kor volt az, mikor a nagy európai szölesönd alatt, háborúk, viharos restaurációk hiányában, a lovas-, meg szerelmi bravúrokba ölte idejét, erejét a magyar nemes úr.

Egy másik, tragikusan végződött kaszinói affaire újszólván még csak tegnapi. Gróf Zichy-Ferraris Viktor esete ez, amely 1879-ben, a Sonnenburg hírhedt rendjel-szédelgő pörével kezdődött. Több előkelő állású magyar úr is szerepelt ebben s egy akkori ellenzéki lap egyenesen Zichy Viktort nevezte meg a főmatadornak. A cikk íróját párbajra hívatta ki Zichy, még pedig Fejérváry Géza tábornok és Dóry Lajos honvédelezredes által, de a párbajt többféle módozatokkal és nyilatkozatokkal elsimították.

A dolog azonban nem maradt annyiban. A cikk írója, A. J., bizonyítani kezdett s végkép bemártotta a grófot báró Erlanger Viktor egy nyilatkozata, amelyben kijelenti, hogy „Gróf Zichy Viktor gyanús üzletei“ felírású cikke téved, mert a gróf nem zsarolt, de üzleti összeköttetésben állott vele s neki 100.000 forintnyi Összeget saját vagyonából fizetett.

Ez a lesújtó nyilatkozat megpecsételte gróf Zichy Viktor sorsát, A. J. egy még erősebb cikket írt és egy hét múlva a grófot már fölmentették államtitkári állásától.

Zichy „Egy elítélt könyve“ címen ekkor brosürt írt saját védelmére, de nem használt már az semmit. Ősz elején a kaszinóban megindult a mozgalom, s egyre szorgalmazták Zichy kigolyóztatását. A többek

közt gróf Esterházy Móric, gróf Almássy Kálmán, Blaskovich Miklós és Pázmándy Béla is a kigolyózás mellett nyilatkozott, ami 1879 december 28-án meg is történt.

Tisza, aki akkor miniszterelnök volt, a nagy embereknél többnyire megnyilatkozó bátorsággal, védeni a gyöngét és bukót, exponálta magát Zichy Viktorért, de hiába. Egyedül annyi kedvezményt adtak a grófnak, könyvét elolvasva, hogy sorshúzás után, valamelyik kaszinói tag kész vele megverekedni.

Sok húza-vona előzte meg a tragikus végű párbajt, s egy másik párbaj is, amelyet A. J.-al vívott meg Zichy, de amelyben mindkét fél sértetlen maradt. Pedig a gróf valóságos lázas vágygyal kereste már akkor a halált, s még a bécsi jockey-club tagjainak közbenjárását is igénybe vette, csakhogy egy talpig gavallér ember golyója küldje a másvilágra. Ezt el is érte Zichy; gróf Károlyi István végre kihívatta, s 1880 május 24-én ment végbe az újabb aera egyik legszomorúbb, legnagyobb szenzációt keltő párbaja.

Károlyi golyója mellbe találta Zichy Viktort, aki négy napi kínos haldoklás után, május 28-án zárta szemeit örök álomra.

Fényesen indult pályának lett ez a szomorú vége. A vándor útjában megtévedett és életével fizette meg ezt a botlását. Halála újra visszaszerezte számára mindenki rokonszenvét. Botlását elfeledték, megbocsátották, s mindenki beösmerte, hogy férfiként élt és halt meg.

A KERÉK TANYA GAZDÁIRÓL.

Köröskörül ringó-rengő búzatáblák. A dülő-út mentén, mint valami zöldelő bokréta apró, kerek erdő. A fák lombjai közül fehér, ócskamódi kúria kandikál ki: a Papp-Szász tanya.

Valamikor, gyerekkoromban sokat mesélt nekem erről a tanyáról a nagymama. Köbökút, Nagyfalu és Szárazbeő. Idekötötték őt legkedvesebb gyermek- és leánykori emlékei. Ennek a fás tanyának az udvarára szaladt be ama bizonyos nyúl.

Jeles nemes família a mádi Papp-Szász. Messze századokba nyúlik vissza a családfája. In illő tempore Papp-Szász György és neje tassi Végh Eszter rezideáltak a szárazbeői tanyán. A muskátlis, virágos ablakban olvasgatta a német ritter-románokat, meg Chateaubriand munkáit Eszter kisasszony. Különösen művelt leány volt Eszter kisasszony, s ha leült a spinét mellé, olyan szép hangokat csalt ki a sárgás, elefántcsont billentyűkből, hogy a kertben dől-

gozó munkások ásót-kapát letéve, szájtátva hallgatták. Válogatott is Eszter a kérőkben szörnyen. Neki holmi adta-teremtettéző, karikással járó parlagi úrfi nem kell! Huszadik esztendejét is leányfővel érte meg, ami rettentő nagy sor volt dédapáink idejében. Pedig egymás kezébe adta a kilincset a sok kérő. Szép is volt, módos is volt Eszter, törekedtek érte a háztűznéző gavallérok. Biztatták, ahogy szokás, kommandáltak neki ezt is, azt is, — de csak nem akadt kedvére való sehogy se.

És talán ugyancsak ez idő tájt és ugyancsak annyit biztatták a házasságra Bónis Ferencet is, aki fiatalon, nemrégén maradt özvegyen, miután felesége, bernátfalvi Bernáth Borbála két kis árvával egyedül hagyta a siralom eme völgyében.

— Pusztul, vész a gazdaság asszony nélkül . . .

— Anya kell a gyerekeknek, kivált a leánya, a szegény, szép Zsanétka ne maradjon cselédkézen ...

— Nem jó egyedül élni, Feri Öcsém . . .

Így és ilyenformán biztatták familiabéli öreg asszonyságok Bónis Ferencet.

De Ferenc úr nem igen hallgatott a beszédre. Zsanétkát odaadta Nagyfaluba, atyafiakhoz, Ferike elment Patakra diáknak, ő maga meg jött-ment ide, oda, ahol akadt egy kis multság, restoráció, vásár,

nyáron Bártfa — hogy ne érezze olyan nagyon özvegyi állapotának nyomorúságát.

Igy került le egyszer biharországi kúriájából, Köbölkútról, a Tisza mentére, onnan Szárazbeő vidékére, őszi agarászatra. A merre csak ment, ott is mindenütt házasították. A leányos házaknál meg, amint befordult a dülő-útról a phaetonja, menten nyársra húzták a pulykát, és várták nagy szívdobogással.

Egyik estén, nagyon megúnta már akkor Bónis Ferenc a sok pulykapecsenyét, meg a sok kommentálást, jelentős nyilatkozatot tett a jeles úr.

— Na, amerre a holnapi agarászaton majd felugrik a nyúl, arra megyek, és onnan hozok feleséget. A házasság mindig lottéria. Még akkor is, ha nem ilyen nagyon prekárius módon ugrik belé az emberfia. Vagy hatot vagy vakot!

Hajnalban felszakadt a köd a deres ugaron, s vidám tréfák közt szálltak nyeregbe az urak. Bónis Ferenc paripája mindig elől vágatott az agár nyomában. Uccu, egyszerre csak épen előtte ugrott fel egy tapsifüles. Nagy állat volt. Látszott, hogy a hája alkalmatlanná teszi a futásra. Nem is igen igyekezett a tarlónak, de egy görbe kanyarodással egerutat vett és hirtelen belevágott a Papp-Szász György uram

kerek udvarú kúriájába. Az udvaron meg egyenesen be a nyílt ámbitúsról a nappaliba, ahol Eszter kisasszony a spinét mellett ült és ama híres muzsikamesternek, Mozartnak valamelyik vidám, finom csipkéhez hasonlatos játékarabját pengette. A nyúl, fülét hegyezve a hangokra, meg is ijedt talán, de kifelé már nem talált. Meglapult hát szépen Eszter kisasszony fodros ruhájának az aljában, amely fodros ruha igen ékesen illett korál-fésűre tűzött szép szőke hajához.

Reszketett a szegény állat, mert már az agarak csaholása, a lódobogás behallatszott a nappaliba, s a másik pillanatban egy csodaszép barna ember állt meg a küszöbön. Sarkantyúját módosán összeütve, köszöntötte Eszter kisasszonyt, aki menten abbahagyta a klavírozást és csodálkozva nézett a lovagló-costumeös gavallérra:

— Bónis Ferenc vagyok, — feleségül kérem!

Ennyit mondott a mesebeli szép princ, s a romantikus bemutatkozás, ez a szokatlan beköszöntő annyira meglepte Eszter kisasszonyt, hogy mint egy varázslat hatása alatt, állva maradt a spinét mellett. Lába előtt pedig ott kuporgott a nyúl, akárcsak valami csendélet-festő pingálta volna.

Odaértek ez alatt a többi agarászok is. Ezek

aztán megmagyarázták Papp-Szász Györgynek a furcsa leánykérés históriáját. Mai emberek nagyon megütköznének az ilyesmin. Abban a régi világban azonban apának, leánynak egyformán tetszett a szokatlan. A tempó.

Hirtelenében, igaz, csak bürge-tokányt kapott a vőlegény ebédre, de igen jól esett neki a sok pulyka-pecsenye után; s még jobban a szerető, vidám fogadtatás, amelyben a Papp-Szász család részesítette. Tagadhatatlanul imponált Bónis Ferencnek az Eszter kisasszony nagy műveltsége is, s nem győzte eléggé bámulni, milyen gráciával köszön bon-jourt, és milyen szép complimentumot tud csinálni. Szébbet még Tisza Lajosné se csinál Váradon, a nagy restorációs ebédek alkalmával!

Onnan, abból a kerek, fás tanyából röpítette aztán haza az Er-mellékre Bónis Ferenc Papp-Szász Esztert, abba a köbölküti ódon házba, amelynek ernyős, lombos diófája alatt várták a gyerekek, Zsanétka, meg Ferike, az új mamát. Szerető, jó édesanyjuk lett a kis árváknak s Bónis Zsanét, az én feledhetetlen jó nagyanyám, úgy összeforrt a Papp-Szász atyafisággal, mintha valóságos vérszerinti édes atyafiai lettek volna. Holta napjáig járt látogatni Klári nénit, meg a mamát, aki kilencven évet élt, túlélte

nagyanyámat s nekem, mint siheder gyerekeknek még sokat mesélt az ő kedves Zsanetjáról.

Fiatalon halt meg Papp-Szász György, ott abban a kerek, fás tanyai házban szállt el utolsó sóhajtása. Nagyanyám is gyakran emlegette, hogy az ábrándos jurista-gyerek, akit ő félig rokonszámba vett, belé-szeretett, s hogy az atyafiság is nagyon óhajtotta volna őket összeboronálni.

De nemcsak Papp-Szász György ábrándozott, sóhajtozott a szárazbeői kerek, fás tanyában. Ott sóhajtozott Bónis Feri is, aki Mudrány Pepihez írogatta verseit. Örök álmát is ott aluszsza a szép, szőke ifjú, a nagymama testvérbátyja, akit úgy szeretett, hogy húsz, harminc esztendő múlva is, mindig sírva fakadt, ha Ferikét emlegette.

Szomorú meg víg napok egymást váltogatva, folytak le a szárazbeői Papp-Szász-kúrián, de talán még nevezetesebb az igazi, a másik Papp-Szász-kúria, ahol Józsefnek és bagaméri Szűcs Katalinnak a fia, Papp-Szasz Ignác tanyázott. Papp-Szász Ignác, meg a felesége, bernátfalvi Bernáth Klára nagyon szerették a muzsikát, a poézist, meg a vidám életet. Az igari ház esztendőn át se volt vendég nélkül.

Egy ízben valamelyik, a lokális szokásokkal nem. ösmerős, felvidéki úr megkérdezte Papp-Szász

Ignácot, mikor légyen a nevenapja: mert szeretne nála tisztelkedni.

— Hát, kedves öcsém-uram, —felelte a nemes úr, — nálam nem szokás tisztelkedni, ami pedig a nevem-napját koncenálja, tudja, az úgy van, hogy valahányszor csak összeverődik néhány kedves cimborám, újesztendőtől Szilveszterig, mindig Ignác napja van nálam.

Papp-Szász Ignác rendesen csak vizet ivott. A legnagyobb dinom-dánomok alkalmával is csak egy óriási vizeskancsó állott a tányérja előtt. Azonban, ha virtuskodni akart, győzte az italt is.

Egyszer bácskai urak jöttek hozzá. Vacsoraközben iddogálni kezdtek s látszott rajtuk, asztal alá akarják inni a tiszamenti legényeket. Papp-Szász is észrevette ezt, de azt is, hogy egyik vendége se bír a bácskaiakkal. Nosza, bort tétetett maga elé, még pedig hamisítatlan bikavért, s a homoki karcoshoz szokott uraknak sűrűn töltögetett. Eleinte ő is ivott, de mikor már látta, hegy a bácskaiak az eget is bőgőnek nézik, visszatért a vízhez és hagyta őket inni egyedül. Alkonyatra már a sárgaföldig leitták magukat, úgy, hogy le se tudtak vetközni, csak a kert végébe leterített gyékényekre fektette le valamenyit egy kertészbojtár.

— Meg ne mozdulj mellőlük, — parancsolta a gazda. Jelentsd nekem, ha cihelődnének.

De bizony nem vette észre a legény, mikor álltak odább. Annyira szégyelték a bácskaiak a csúffátételt, hogy éjnek éjszakáján fölszedték a sátorfát, s a legény csak hült helyüket találta.

— Föleszeltem én hajnalban, tekintetes nram, — jelentette reggel a legény, — de tudja a manó, hogy mint rakodtak kocsira, mire utánok néztem, már elszeleltek.

Papp-Szász Ignác tartotta azt, hogy: „Becsületes ember nem megy el a háztól délben.“ Ott kellett ebédelni a vendégeknek Igaron, akármüyen sietős volt is a dolga. Mikor egyszer egy vendége mégis nyergeltetett s el akart menni, formaliter dühbe jött a nemes úr:

— Korat azért se mégy el. Beviszlek lovastul! Ezzel alábujt Papp-Szász Ignác a ló alá, s lovagostul, szerszámostul fölemelte. Persze, hogy menten le szállt az illető s indult engedelmesen a gazda után. Ettől kezdve senki se ment el ebéd dőlt Igarról.

Korának legnevezetesebb írói, muzsikusai vendégszerető tanyát, igazi otthont találtak Igaron. Rózsavölgyi, Csermák, de kivált Lavotta, hónapszámra tanyáztak Papp-Szász Ignácnál. Lavotta a

Papp-Szász gyerekeket hegedülni is tanította s máig állítják, olyan remekül, mint Papp-Szásznak egyik leánya, senki sem játszotta a magyar Orfeusz szer. zeményeit. Csokonainak egyik leplelesebb Maece-nása volt Papp-Szász, s a szegény, boldogtalan po-éta, még életének utolsó heteiben írott leveleiben is hálálkodva említi a „finum, jó tokajit, a puha, pely-hes vánkost”, amiket „Igarról, az áldott jó, tekintetes asszony küldött.” Papp-Szász Ignác maga is jól for-gatta a kalamust. Akkoriban nem igen volt újság, ami volt, abban is alig akadt valami érdemes hír, a levelezés pótolta a mai hírszolgálatot. Humoros, vidám leveleket írt Papp-Szász, de komolyakat is, amelyekben sokat és behatóan foglalkozott a „ma-gyar musica és litteraturával”. Humoros, vidám, igazi magyar vénájú ur volt, aki gyűlölte a sietést. Szép, komoly, patriarchális lassúsággal intézett min-dent, mint dédapáink, akiknek sejtelmük sem volt a mai ember lelket-testet gyötrő, idegőrlő, egészségrontó hajszájáról. Mikor egy ízben valamelyik cimborája, akivel a szomszédba készült, sietette, rámutatott az ámbitus garádicsáról épen akkor lefelé guruló békára: — Csak lassan. Nem kell tüsténkedni. Látod, ez a béka épen három óráig gondolkozott, hogy felugor-jon az ámbitusra, mégis lepotyogott!

Ebben a kijelentésben benne van az ősmagyar csöndes, contemplatív természete. Benne apáink mindenre való ráérése, a keletről magunkkal hozott indolentia és fatalismus.

Nem kell tüsténkedni.

Mintha néhai való jó Papp-Szász Ignác mondanása visszhangoznék az én lelkemben is, valahányszor siettetnek, kergetnek, valahányszor nagy városok kábító zshivájában rovom az utcákat. S úgy érzem, sokkal inkább való lettem volna abba a világba, mikor kék kásmírruhás kisasszonyok, Mozart dalait játszották a clavicordiumon, ritter-románokat olvastak és nem bolondította el még a fejüket a sok félbolond feminista apostol. Amikor az urak lelkesedtek minden szépért, jóért, de nem stréberkedett, nem hajszalódott, nem tüsténkedett senki!